

D-2193

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2004

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

ISSN

1302-3543

İmtiyaz Sahibi

Bayram Yayıncılık Adına
Hasan BAYRAM

Editör

Ethem CEBECİOĞLU

Hakem Kurulu

Mustafa AŞKAR, Ethem CEBECİOĞLU, Mehmet DEMİRCİ, Dilâver GÜRER,
Mustafa KARA, M. Erol KILIÇ, Himmet KONUR, Turan KOÇ, Mustafa TAHRALI,
Osman TÜRER, Süleyman ULUDAĞ, Erhan YETİK, H. Kâmil YILMAZ, Abdülhakim YÜCE

Genel Yayın Yönetmeni

Ali ÇINAR

Yayın Kurulu

Mustafa AŞKAR (Sorumlu), Ethem CEBECİOĞLU, Baki ADAM,
Mehmet AKKUŞ, İrfan AYCAN, Şamil DAĞCI, Zülfikâr GÜNGÖR,
Sabri HİZMETLİ, Mehmet ÖZDEMİR, Mehmet PAÇACI, İbrahim SARIÇAM,
Ahmet Nedim SERİNSU, İdris ŞENGÜL, İsmail Hakkı ÜNAL, Ali YILMAZ

İdare Merkezi / Yazışma

Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU AÜ İlahiyat Fak. Beşevler/Ankara
Tel. (0 312) 212 68 00/229

Web Sitesi

www.tasavvufdersisi.com

e-posta

tasavvufdersisi@yahoo.com

Dizgi / Teknik Hazırlık

tasavvuf

Kapak Tasarım

Sarakusta
0 312 468 96 90

Baskı

Erkam Matbaası
0 212 671 07 00

tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi *hakemli* bir dergidir. Dergiye gelen yazılardan yazarları sorumludur. Yayın hakları dergiye aittir. Yazılı izin olmadan, hiçbir şekilde kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz. Gelen yazılar yayınlansın, yayınlansın iade edilmez.

Altı ayda bir yayınlanır.

Yıl: 5 Sayı: 13 Temmuz-Aralık 2004

Fiyatı 15.000.000 TL. (KDV Dahil)

Fülânî Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar

Kadir ÖZKÖSE

Yard. Doç., Cumhuriyet Ü. İlähiyat Fakültesi

koskose@cumhuriyet.edu.tr

Özet

[Kadir Özköse, "Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, Yıl 5, S. 13, ss. 189-230]

Rakipleri gibi el-Kanemî de bir komutan ve siyasetçi olduğu kadar alim ve maneviyat önderi idi. Güce güçle karşılık vermekten başka, Fülânileri dinî münakaşalarla da tenkit ve tehdit etmişti. 1809 yılında Ngazargamu'yu tekrar ele geçirdikten sonra yaptığı ilk iş, Şehu'ya eleştirel mektuplar yazmak oldu. Şu bir gerçek ki el-Kenemî, ıslahatçıları en zayıf noktalarından vurmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Batı Afrika'da siyasî ve ilmî kişilikleri ile tanınmış iki şahsiyet vardır. Bunlardan birisi Osman b. Fûdî, diğeri Muhammed el-Kânimî'dir. Osman b. Fûdî Fülânî Hareketi adıyla tanınan İslâmî ıslahat girişiminin önderi olmuş ve günümüz Kuzey Nijerya, Kamerun, Nijer ve Çad devletlerinin topraklarını içine alan ve Hausa adı verilen bölgede Sokoto devletinin kurucusu olmuştur. Muhammed el-Kânimî ise ilmî ve tasavvufî kişiliği ile saygı duyulan, Bornu devletinin nezdinde güçlü konuma yükselen bir isimdir. Fülânîlerin Bornu'ya saldırımları, Bornu devletini tehdit eder konuma gelmeleri üzerine ülke bütünlüğünü sağlayan isim el-Kânimî olmuştur. el-Kânimî ile Fülânî ıslahatçıların önderi Osman b. Fûdî hakkında bilgi verdikten sonra aralarındaki siyasî ve ilmî tartışmaları ortaya koymak istiyoruz.

A. Osman b. Fûdî (ö.1232/1817)

Osman b. Fûdî, 15 Aralık 1754 tarihinde Nijerya'nın Galmi kenti yakınlarındaki Maratta köyünde doğdu.¹ Ailesi Fülânî kabilesinin Toronkava aşiretine mensuptu.² Geleneksel İslâmî bir eğitimle yetişen Osman b. Fûdî, babası Muhammed b. Salih'ten iyi bir Kur'ân eğitimi almış, Abdurrahman b. Hamîd'den sarf, nahiv, gramer ve belagat,³ Osman Bindûrî ve Muhammed Sambo'dan Mâliki hukuku,⁴ Ahmed b. Muhammed b. Emin ve Haşim Bazamfare'den tefsir,⁵ Muhammed b. Râcî'den hadis icazeti almıştır.⁶

Osman b. Fûdî üzerinde en fazla etki eden hocası Sahra Tuareklerinden Cibril b. Ömer'dir. Kendisinden fıkıh ve hadis dersleri yanında tasavvuf eğitimi almıştır. Halvetiyye Tarikatı'na mensup olan Cibril b. Ömer'in şeyhi, Ahmed ed-Derdîr'dir. Osman b. Fûdî'nin "ihya önderi", Abdullah b. Fûdî'in "bediuzzaman", Bello'nun "aydınlık kandili" olarak nitelediği Cibril b. Ömer, müridi Osman b. Fûdî'ye Halvetiyye, Kâdiriyye ve Şâzeliyye tarikatlarında icazet vermiştir.⁷

Cibril b. Ömer'den Halvetiyye icazeti alan Osman b. Fûdî, Muhtar b. Ahmed el-Vâfî el-Kuntî (ö.1226/1811)'den Kâdiriyye icazeti almıştır. Direktifleri ile Osman b. Fûdî için dinamizm örneği olan Muhtar, Osman b. Fûdî'nin mücadelesini yakından takip etmiş, kendisine mânevî destek vermiştir.⁸

Her ne kadar Halvetiyye icazetini Cibril b. Ömer'den, Kâdiriyye icazetini Sidi el-Muhtar'dan almışsa da Osman b. Fûdî, Kâdiriyye'deki sülukunun bizzat tarikatın pîri Abdülkadir el-Geylânî tarafından tamamlatıldığını söylemektedir. Yani kendisi hayattaki bir Kadiriyye şeyhinden icazet almakla birlikte keşf hâlinde tarikatın pîri ile beraber olduğunu ve onun ruhaniyetinden feyz aldığını ifade etmektedir. Birincisi otuz altı yaşında (1204/1789), ikincisi kırk yaşında (1208/1794) ve üçüncüsü elli yaşında (1218/1804) olmak üzere üç önemli keşfe mazhar olduğunu bizzat kendisi söylemektedir. Bu özel deneyimlerine büyük önem veren

1 Mervyn Hiskett, *The Sword of Truth -The Life And Times of the Shebu Usuman Osman b. Fûdî*, Nev York 1973, s. 27; Bradford, G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth Century Africa*, London 1976, s. 15.

2 John Spencer Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, London 1963, s. 30.

3 Ahmed Muhammed el-Kanî, *el-Cıbadu'l-İslâmî fi-Ğarbi İfrıkiyye*, Zaria 1986, s. 60.

4 Mervyn Hiskett, *age.*, s. 40; Bradford Martin, *age.*, s. 17; Ismail A.B. Balagun, *The Life And Works Of 'Uthman Dan Fodio (The Muslim Reformer Of West Africa)*, Ibadan 1975, s. 28; Abdullah b. Fûdî, "İda al-nusukı", Ed. Mervyn Hiskett, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. XIX, 1957, 3, s. 563:

5 Ahmed el-Kanî, *age.*, s. 63.

6 Abdullah b. Fûdî, *Tazyin al-waraqât*, ed. M.Hiskett, Ibadan 1963, s. 90; Hasan İsa Abdüzzahir, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyye fi-Ğarbi İfrıkiyye ve kıyâmu devleti'l-Fülânî*, Kahire 1991, s. 198.

7 H.F. Charles Smith, "The Islamic Revolutions of the Nineteenth Century", *JHSN*, 1961, c. II, S. 1, s. 176.

8 Muhammed Bello, *İnfâku'l-meysûr fi tarîhi bilâdi't-Tekrûr*, Nijerya 1964, s. 220-221.

Osman b. Fûdî, her fırsatta Kâdiriyye Tarikatı'na olan sadakatinden bahsetmiş ve bu tarikata büyük yer vermiştir. Hayatı boyunca zühd ve takvayı kendisine şiar edinen Osman b. Fûdî, gerek eserlerine gerekse vaaz ve sohbetlerine Abdülkadir Geylânî'nin ruhaniyetini yâd ederek ve ona istimdatta bulunarak başlamıştır.⁹

1795 yılında vaaz ve irşada başlayan Osman b. Fûdî, "Hakikatin yalın kılıcını" kuşandığını ilan etti. Sudan topraklarında Kâdiriyye'nin temsilcisi olduğunu beyan edip müridlerinin bey'at ve intisabını almaya, irşad faaliyetlerini yürütmeye başladı. Üveysî meşrep bir kişilikle Kâdiriyye'nin pîrinden hilafet aldığını söyledi.¹⁰

Batı Afrika Kâdirileri gibi Osman b. Fûdî de gezginci dervişlerden sayılmıştır. Yirmi yıla yakın devam eden irşad faaliyetleri kendisinin geniş taraftar kitlesi edinmesini sağlamıştır. Tasavvufî içerikli vaazları ile Osman b. Fûdî, daha çok İslâm'ın tebliğine gayret etmiştir. Müntesiplerini cemaat adıyla teşkilatlandırmış, olanca gayreti ile Müslümanların İslâmî şuura kavuşmalarına, İslâm'ın kaynaklarına irca edilmesine, yaygınlık kazanan bid'at, hurafe ve batıl inançların önlenmesine çaba sarf etmiştir. 1774-1794 yılları arasında gerçekleşen bu ihya projesi ile söylemleri ilgi, şahsiyeti hayranlık uyandırmıştır. Yöneticilerle iyi ilişkiler kurmaya, onları halkın sorunları ile ilgilenmeye teşvik etmiştir. 1774 tarihinden itibaren Gobir Hanedanlığının sultanları ile yakın temas içerisinde bulunan Osman b. Fûdî, Gobir sultanlarından Bawa Jan Gwamo ve Sarkin Gobir Yakuba'yı etkilemiş, karşılıklı ziyaretleşmeleri ile yakın temaslar sağlanmış, onların dönemlerinde devletin resmî ulemasından, saray danışmanlarından birisi konumuna gelmiştir. Kurduğu yakın ilişkilerden istifade ederek gördüğü olumsuzlukları doğrudan kendilerine iletmeye ve onların hatada ısrarcı olmamaları, baskı ve zulüm politikalarından vazgeçmeleri, adaleti esas almaları ve Müslümana yakışan şekilde hareket etmeleri yönünde çaba harcamıştır.

Osman b. Fûdî'nin 1794 yılına kadarki çalışmalarında siyasî bir mücadeleyi ve silâhlı bir çatışmayı düşünmediği görülmektedir. Osman b. Fûdî'nin ıslahat çizgisinde değişime gitmesinin en önemli sebebi Sultan Nafata (1795-1803) ile Yunfa (1803-1808)'nın, selefleri olan Sultan Bava ve Yakuba'nın aksine, Osman b. Fûdî ve cemaatine karşı menfi tavır sergilemeleridir. Başlangıçta saygıyla karşılanan cemaatin, zamanla saltanatları için tehlike oluşturduğunu düşünen Nafata ve Yunfa, kendilerine karşı bir takım müeyyideler uygulamaya başladılar. İslâmî eğitim kurumlarının kapatılması, ulemânın siyasal eleştirilerde bulunmasının yasaklanması, İslâmî kılık kıyafetlerle dolaşma izin verilmemesi, paganların Müslümanlığı kabul etmelerine engel olunması gibi sayılabilecek kısıtlamalar, Osman b. Fûdî ve cemaatinin karşı atağa geçmesine yol açmıştır.

9 Aynı eser, s. 60.

10 J.F. Ade Ajayi – Ian Espie, *A Thousand Years of West African History*, London 1970, s. 271; Mervyn Hiskett, *The Development of Islam in West Africa*, New York 1984, s. 160.

Yunfa'yı benimsediği tavır değişikliğinden ve başlattığı İslâm dışı uygulamalarından dolayı eleştiren Osman b. Fûdî, onun İslâm'ı ve müslümanları potansiyel tehlike, cemaatin çalışmalarını terör ve anarşi olarak nitelediğini söylemektedir. Sarkin Gobir Yunfa ve diğer Hausa sultanlarının tepkilerini arttırmaları, kendilerine teklif edilen sulh girişimlerini reddetmeleri ve cemaat üyelerine karşı ülke genelinde taarruz hareketi başlatmaları üzerine Osman b. Fûdî, silahlı mücadeleye girişmek zorunda kaldıklarını beyan etmektedir.¹¹

Hausa sultanları ile tüm bağlarını koparan Osman b. Fûdî, onlara karşı sert eleştirilerde bulunmaya başladı. Hausa sultanlarının irtidat ettiklerini, küfre düşüklerini ve İslâm'a karşı düşmanca tutum sergilediklerini iddia etti.

1804-1808 tarihleri arasında Gobir hanedanlığı ile silahlı mücadelesini sürdüren Osman b. Fûdî, mücadelesini diğer Habe sultanlıklarına taşımış ve savaşlarını büyük oranda tamamladıktan sonra 1812 yılında "Sokoto Halifeliği" isimli Fülânî Devleti'nin kuruluşunu ilân etmiştir. İslâmî bir yönetim tarzını esas alan Osman b. Fûdî 'emirulmuminin", "Halife" ve "İmam" unvanları ile devlet başkanı olurken, devletin topraklarını iki büyük eyalete bölmüştür. Sokoto merkezli doğu eyaletinin liderliğini oğlu Muhammed Bello'ya verirken, Gvandu merkezli batı eyaletinin idaresini kardeşi Abdullah b. Fûdî'ye devretmiştir.¹²

Osman b. Fûdî Gobir, Zamfara, Kebbi, Kano, Katsina, Zazzau, Adamava, Katagum, Hadeija, Gombe, Nupe, Nijer, Gvari, Ilorin, Damagaram, Dendi ve Yoruba topraklarını hâkimiyeti altına almış ve bu eyaletlerin herbirinde kendi emirliklerini kurmuş, 1812 yılında Sokoto Devleti'nin sınırlarını, güneydoğuda Benue Irmağı ile batıda Nijer Irmağı'na dayandırırken, güneyde ilerleyişi devam ettirmiş; doğuda ise Kanem-Bornu Devleti ile komşu olmuş ve Bornu Devleti ile uzun yıllar devam edecek sınır problemi yaşamıştır. Fülânîlerin Bornu içlerine girmesi, Bornu'nun batı yakasını topraklarına katması Bornu ile Sokoto devletleri arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmıştır. Devletini bölgede en güçlü ülke konumuna getiren ve devletinin sınırlarını 250.000 mile ulaştıran¹³ Osman b. Fûdî, 20 Nisan 1817 tarihinde Sokoto'da vefat etmiştir.¹⁴

B. Muhammed Emin el-Kânimî (1253/1837)

Fizan'ın merkezi Murzuk'ta (Merzûk) doğdu. Şeyh Laminû adıyla da bilinirdi.

11 A.D.H. Bivar, "Wathîqa min Ibn Fudî, Amir al-Mu'minin ila jami' ahl al-Sudan", Journal of African History, 1961, c.II, s.235-243.

12 T.V. Arnold, The Preaching of Islam, London 1956, s. 323; Abduh Bedevî, Mea Hareketi'l-İslâm fi 'İfrîkiyye, Kahire 1970, s. 173; Abdullah Abdurrezzak İbrahim, el-Muslimûn ve'l-İstî'maru'l-Avrûbiyyu li-'İfrîkiyye, Kuveyt 1989, s. 61.

13 R.A. Adeleye, *Power and Diplomacy in Northern Nigeria 1804-1906 The Sokoto Caliphate and its Enemies*, ed. J.F.A. Ajayi, Ibadan 1969, s. 3; Mervyn Hiskett, *The Development of Islam*, s. 165-166; Abdullah İbrahim, *age.*, s. 52.

14 Hasan İsa Abdüzzahir, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyye*, s. 344.

Babası Kânim'in Mao şehrinden gelen âlim bir kişi idi. Eğitimini Murzuk ve Bornu'da tamamladıktan sonra 1790'da hacca gidip birkaç yıl Hicaz bölgesinde kalarak bilgisini artırdı ve âlim kişiliğiyle tanındı. Ülkesine dönünce Bornu'da Ngala Emiri'nin kızıyla evlendi ve Kâdiriyye Tarikatı'na intisap ederek zamanla bölgede siyasi ve dini bir güce kavuştu.¹⁵ On sekizinci yüzyılın başında Bornu'da tasavvufi hayatın canlanmasında ve Kadiriyye Tarikatı'nın güç kazanmasında önemli rolü oldu. Bornu şeyhi olarak ün yapan Muhammed Emin el-Kânimî, Ngala şehrinde zaviyesini kurdu. Aile efradıyla beraber Kadiriyye Tarikatı'nı yaymaya çalıştı. Şeyh Kanimî ve müritlerinin gayretiyle bölgede İslâm'ın yayılışı orantılıdır.¹⁶

Sokoto Halifelîğinin kuruluşundan önce, Merkezî ve Batı Sudan'ın dört büyük devletlerinden birisi de günümüz Çad Cumhuriyeti'nin toprakları üzerinde kurulu bulunan Kanem-Bornu Devleti'dir. Kanem-Bornu Hanedanlığına Kanuri adı verilirken, Bornu sultanları may unvanı ile anılırdı. Fülânî ıslahatçıları 1804 yılında başlattıkları silahlı mücadele ve direniş hareketi ile dönemin güçlü Hausa devletlerinin,¹⁷ özellikle Gobir devletinin varlığına son vermiş, hareketin önderi Osman b. Fûdî, Emirulmuminin olarak benimsenmiştir. Kısa zamanda edindikleri askerî başarıları ile 1810 yılında Kanem-Bornu devletinin sınırlarına dayanmışlardır.

Hausa sultanları ile tüm bağlarını koparan Osman b. Fûdî, onlara karşı sert eleştirilerde bulunmaya başladı. Hausa sultanlarının irtidat ettiklerini, küfre düşüklerini ve İslâm'a karşı düşmanca tutum sergilediklerini iddia etti. İş bu noktaya gelince, Bornu Mayı Ahmed b. Ali'den kendilerini desteklemesini, kendileri ile işbirliği yapmasını talep etti.

Varlığına son verdikleri Kano, Katsina, Daura ve Gobir gibi devletlerin eski sultanları Bornu Mayına başvurarak iltica talebinde bulunmuşlardır. Bornu siyasilere kendilerini kabul etmekle kalmamış, eski hanedanlıkların yeniden diriltmesi yolunda onlara destek vermeye çalışmışlardır. Osman b. Fûdî'nin müntesiplerine karşı ise Bornu'da baskı uygulamaya ve Bornu'yu terk etmeleri konusunda onlara zor kullanmaya başlamışlardır. Daha çok Şehu adı ile tanınan Osman b. Fûdî kendileri gibi müslüman bir hanedanlık olan Bornu iktidarı ile çatışmaya girmek istemedi. Hausa devletleri ile çarpıştıkları altı yıl boyunca kendilerini desteklemeleri konusunda işbirliği teklifinde bulundu. Zira kendileri ile herhangi bir sorunlarının bulunmadığını beyan etti. Uzun zamandır bölgede hakim tek müslüman hanedanlık olan Bornu idaresi, yapılan barış tekliflerini reddetti. Hatta onlar, Osman b. Fûdî'nin başlattığı ıslahat girişimini ve silahlı mücadelesini anlamsız buldular. Eskiden beri Emirulmuminin unvanını kullanan Bornu maylarından

15 Mervyn Hiskett, *The Development of Islam*, s. 195

16 Abdullah A. İbrahim, *'Advau ala't-turuki's-sûfiyye*, s.40.

17 Hausa devletleri; Daura, Rano, Kano, Katsina, Zazzau, Garun Gabas, Gobir adı verilen Hausa Bakwai devletleri ile Kebbi, Zamfara, Nupe, Gwari, Yauri, Yoruba, Kwararafa adı verilen Banza Bakwai devletlerinden oluşmaktadır.

dönemin sultanı Ahmed b. Ali, ıslahatçıların kendi liderlerine bu unvanı vermelerini gasp olarak telakki etmiştir. 1804 yılında Osman b. Fûdî'ye gönderdiği bir mektubunda, hangi hakla bu unvanı kullanmaya kalkıştığını, hangi akla hizmet ederek silahlı mücadele başlattığını sormuş ve kendisine sert tepki göstermiştir.¹⁸

Osman b. Fûdî'nin işbirliği davetine olumlu cevap vermeyen may, ona karşı savaş açtı ve Hausa sultanlarını desteklediğini ilan etti.¹⁹ Hausa devletlerine karşı silahlı mücadele veren ıslahatçılar, önemli kazanımlar elde ettikten sonra, doğu cephesinde Bornu'ya karşı taarruza geçtiler. Osman b. Fûdî'nin halifelerinden Gvani Muhtar (ö.1224/1809), Mamman Manga (ö.1249/1833), Sambo Digimsa (ö.1262/1845), Ardo Lernima (ö.1230/1814), İbrahim Zeki (ö.1230/1814) ve Buba Yero (ö.1256/1841) komutasındaki Fülânîler, Bornu'nun batı bölgelerini ve başkent Ngazargamu'yu ele geçirdiler. 1808'de Bornu'da Benî Seyf tahtuna çıkan genç sultan (may) Dûneme b. Ahmed, Fülânîlerin eline geçen eski başşehir Birni N'gazargamu'yu geri alabilmek için Kânimî'den yardım istedi.²⁰ el-Kânimî, ülkenin seçkin simalarından, ilmi ve manevî kişiliği ile tanınan isimlerindendi. Kanuri Hanedanlığında sorumluluk üstlendikten sonra el-Kânimî, Bornu'nun bölünmesinin veya tamamen yıkılmasının önüne geçti. Kânimî, Kanembular'la Şüve Arapları'ndan oluşturduğu özel ordusuyla şehri kurtardı (1809) ve bu zafer sebebiyle Benî Seyf Hanedanı üzerinde büyük bir nüfuz kurarak Bornu'nun gerçek hakimi konumuna geldi. Siyasî başarılarını artırmaya devam eden el-Kânimî, Bornu Mayını gölgede bıraktı ve zamanla devletin yegane sultanı konumuna gelmeye başladı.²¹

Kânimî, Fülânîler'le yaptığı savaşı kazandıktan sonra Benî Seyf ordusunun da yardımıyla düşmanı Bornu'dan sürdü. Bunun üzerine sultan kendisine "şehu" (şeyh) unvanı ile birlikte büyük bir arazi verdi. Ancak Kânimî'nin nüfuz ve şöhretinin artmasından rahatsız olan Bornu'nun ileri gelenlerinden bazıları, onun sözünden dışarı çıkamayan Dûneme'yi tahtından indirerek yerine amcası Muhammed Neclerûmâ'yı getirdiler (1811).²² Fakat Kânimî yeni sultanla anlaşamadığı için Dûneme'yi adamlarının da desteği ile 1813'te yeniden tahta çıkardı. Bu gelişmelerden sonra daha da güçlenen Kânimî 1814'te yakın çevresini yanına alarak kendi kurduğu Kukava'ya yerleşti ve ülkeyi oradan yönetmeye başladı; sultanın ikamet ettiği Nguru ise sözde merkez olarak kaldı. 1820'de Kânimî'nin baskısından bunalan Dûneme, Bornu'ya saldıran Bagirmi Emiri'yle gizlice işbirliği yaparak ondan kurtulmayı planladı. Fakat durumu önceden haber alan Kânimî birlik-

18 Muhammed Bello, *İnfâk*, s.155-156.

19 Derrick J. Stenning, *Savannah Nomads*, London 1959, s.30.

20 Shillingford J. Hogben, *An Introduction to the History of The Islamic States of Northern Nigeria*, Ibadan 1967, s.57; D. Denham, Clapperton H. ve Oudney W., *Narrative of Travels and Discoveries in Northern and Central Africa*, London, 1828, c.II, s.179.

21 Gall, F.Balavoine, *Gazeteer of Bauchi Province*, London 1920, s.21.

22 Mervyn Hiskett, *The Development of Islam*, s. 195.

lerini savaş alanından çekti ve düşmanla bizzat karşılaşmak zorunda kalan sultan çarpışmalar sırasında öldü; bu arada Kukava da kısmen yıkıldı. Düneme'nin yerine kardeşi İbrahim geçirildi ve devletin idaresi yine Kânimî'nin elinde kaldı.²³

1821-1824 yılları arasında Bagirmi'ye karşı düzenlediği seferlerle güney sınırını güven altına alan Kânimî, 1825'te Bornu'nun batı tarafındaki Fülânîlere karşı saldırıya geçti ve bir süre sonra antlaşmaya vardı; ancak Fülânîler ile Bornu arasındaki karşılıklı saldırılar 1827 yılına kadar devam etti. Kânimî 1826'da Katagum ve Hadeija emirliklerini alarak Kano sınırına kadar ilerledi. Fakat ertesi yıl Hadeija ve Katagum bölgelerini, Sokoto'yu başşehir yaparak Nijerya Fülânî Devletini en geniş sınırlarına kavuşturan Muhammed Bello'ya bırakmak zorunda kaldı ve ancak bu suretle iki devlet arasında anlaşma sağlandı.²⁴

1837'de ölen ve Kukava'ya defnedilen Kânimî, yaptığı esaslı idarî değişikliklerle Bornu Devletini güçlendirirken nüfuzunu kaybetmiş olan mayların tükenen bin yıllık yönetimine son verdi. Bunu yaparken gösterişli bir hanedan kurmaya dikkat etti; bazı bölgeleri doğrudan yönetirken diğerlerini sadece vergi vermekle mükellef kıldı. Genelde idareyi altı kişiden meydana gelen bir heyetin danışmanlığıyla yürüttü ve inançlı bir müslüman olmasına rağmen Bornu içinde bir ihtida veya bir ıslah hareketine girişmedi. Avrupalılarla iyi münasebeti desteklemekle birlikte onların niyetleri konusunda ihtiyatlı davrandı.

Kânimî'den sonra yerine oğlu Ömer geçti. Bir ara tahtı kardeşi Abdurrahman'a bırakmak zorunda kaldıysa da tekrar idareyi ele geçirdi. Gerek Ömer gerekse ondan sonra Bornu'ya hakim olan oğulları Trablusgarp vilayeti üzerinden Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kurdular.²⁵

Bir ilim adamı kişiliğine sahip olmasına rağmen Kânimî'ye bugün sadece *Nasıhatü'l-hükkâm eble'l-fehm* adlı küçük bir fıkıh risalesi atfedilmekte ve Denham ile Hugh Clapperton'un 1828'de tercüme ederek seyahatnamelerine aldıkları '*nesîmü's-sabâ*' başlıklı bir kasidesi bulunmaktadır. Onun asıl dikkat çeken yazıları, bugün Nijerya'nın İbadan ve Zaria şehirlerindeki üniversitelerin kütüphanelerinde saklanan mektuplarıdır.

C. Fülânî İslahatçılarla el-Kânimî Arasındaki Mektuplaşma Süreci

el-Kânimî, Bornu idaresinde askerî ve siyasî kimliğinden çok ilmî ve manevî şahsiyeti ile tanınıyordu. Fülânîlere karşı sürdürdüğü tenkit ve tehdit içerikli söylemleri, onun en güçlü silahı konumuna geldi. Otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra Fülânî Hareketi önderlerine gönderdiği mektuplarında, Fülânîleri kıyasıya

23 Aynı eser, s. 195-196

24 Aynı eser, s. 196.

25 Mervyn Hiskett, *The Development of Islam*, s. 197-198.

eleştirirdi ve onların güven bunalımı yaşamalarına neden oldu. 1810 yılında başlayan el-Kânimî ile islahatçılar arasındaki mektuplaşmalar, 1813 yılına kadar aralıksız devam etti. Her iki taraf da Bornu savaşlarından bir sonuç alamayınca, 1812 yılından itibaren mektuplaşmaların hızı kesilir oldu. el-Kânimî'nin ithamları, keskin söylemleri ve durmak bilmeyen eleştirileri Osman b. Fûdî'yi yorgun bıraktı, ileri düzeyde tedirgin etti ve moral bozukluğu yaşamasına neden oldu.

İki müslüman toplum arasındaki çatışmalardan, müslüman kanının dökülmesinden duyduğu rahatsızlıkları Osman b. Fûdî, bu dönemde kaleme aldığı eserlerinde detaylı bir şekilde işlemeye çalıştı. Silahlı mücadeleye girişmeden önce Osman b. Fûdî, düşünce özgürlüğünü savunuyor, kişilerin inançlarına müdahil olunmamasını dile getiriyor, büyük günahların müslümanları küfre düşüremeyeceğini söylüyor ve müslümanların tekfir edilmesine karşı çıkıyordu. Hatta bu meyanda hocası Cibril b. Ömer'i, harici zihniyetinden ve katı selefi tutumundan dolayı kıyasıya eleştiriyordu.²⁶ Silahlı mücadele döneminde ise daha önceki çizgisinin tam tersi bir tutum benimsedi, radikal bir çizgi izledi ve Hausa sultanlarını küfürle itham eder oldu.²⁷ İslâm düşmanı olarak nitelediği Hausalı siyasilere destek veren, onlara arka çıkan ve onlarla işbirliği yapan müslüman kitlelerin de onlarla eşdeğerde gördü, müslümanlara karşı küfür ehlinin safında yer alanların küfre düştüklerini seslendirir oldu. Zalime destekçi olmanın, müslümanlara karşı İslâm düşmanlarının safında yer almanın kişiyi onlardan kılacağını beyan etti.²⁸ el-Kânimî tarafından, sürdürdüğü savaş nedeniyle taşkınlıkla suçlanması ve savaşlarda ölen müslümanlardan kendisinin sorumlu tutulmasından rahatsız olan Osman b. Fûdî, gönderdiği mektuplarında, "savaştığımız kişiler müslüman isyancılar değil, ehl-i küfür ve mürted kişilerdir." sözleri ile kendisini aklamaya çalıştı.²⁹ Yıllar sonra benimsenen çizginin tefrika, kavga ve zarara yol açtığını gören Osman b. Fûdî, 1812 yılından itibaren bu tutumundan vazgeçti ve önceki anlayışlarını yeniden seslendirmeye başladı. Sekiz yıllık savaş döneminde kaleme aldığı yazılarının ve söylediği sözlerinin, savaş atmosferinden kaynaklanan keskin yaklaşımlar olduğunu belirtti. Savaş öncesi dönemde izlenen çizginin asıl olduğunu tekrar seslendirmeye başladı. Örneğin, *Ta'limu'l-ibvan* isimli eserinde müslümanların kanları, malları ve namuslarının kutsal kılındığını, masum insan-

26 Hiskett, Mervyn, "An Islamic Tradition of Reform in the Western Sudan from the Sixteenth to the Eighteenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c.XXV, S.3, 1962, s.578-583.

27 A.D.H. Bivar-Mervyn Hiskett, "The Arabic Literature of Nigeria to 1804: a Provisional Account", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, c.XXV, I.Bölüm, 1962, s.141.

28 Hiskett, "An Islamic Tradition of reform in the Western Sudan", BSOAS, c.25, 1962, s.578-583; <http://www.pulaaku.net/defte/hasJohnston/ch03.html>.

29 Hiskett, *The Sword of Truth*, s.110.

ların dokunulmazlıklarının esas olduğunu, kimsenin inancında zorlanamayacağını, asıl yükümlülüğün tebliğ olduğunu yazmaktadır.

Biz bu makalemizde, tanıttığımız bu iki ismin benimsedikleri siyasî çizgiyi hangi dinî argümanları kullanarak savunmaya çalıştıklarını ortaya koymak istiyoruz. el-Kânimî, Osman b. Fûdî'nin 1804-1812 tarihleri arasındaki silahlı mücadelesinde benimsediği radikal çizgiyi sorgularken, Osman b. Fûdî kendisinin haklılığını, mücadelelerinin sağlıklı bir çizgide yürüdüğünü ispata çalışmaktadır. el-Kânimî'ye gönderilen cevabî mektuplar, bazen bizzat Osman b. Fûdî tarafından, bazen de onun adına kardeşi Abdullah b. Muhammed ve oğlu Muhammed Bello tarafından kaleme alınmıştır. Bu mektupları Bello'nun *İnfâku'l-meysûr* isimli eserinden, aslına sadık kalarak tercüme edeceğiz. Bello, el-Kânimî'nin ilk mektubunu ve sonraki iki mektubunu tam metni ile sunarken, diğer mektuplarına atıflarda bulunmakta ama kendilerinin yazdığı cevabi mektupları tam metni ile aynen sunmaktadır. Mektuplarda gerek âyet numaraları, gerekse hadis kayıtları belirtilmediğinden, ayetlerin yerlerini belirlemeye, hadislerin kaynağını göstermeye çalıştık.

1. el-Kânimî'nin Tepki Uyandıran İlk Mektubu

"Hidayet imkanını bahşeden ve saadete kavuşturan Allah'a hamd, Hanif inancını tebliğle görevlendirilen Resulullah'a, âline ve ashabına salât u selam olsun.

Günahın tozlarına bezenmiş, Allah'ın aciz kulu, hata ve kusur giysilerine bürünmüş Muhammed Emin el-Kânimî'den Fülânî liderlerine ve alimlerine.

Selam, hidayet yoluna tabi olanların üzerine olsun. Topraklarımızda ikamet eden müntesipleriniz ülkemizde huzursuzluk çıkarmaya, devletimizi zor durumda bırakmaya başladılar. Sizin adınıza hareket ettiklerini söyleyen Fülânîler topraklarımıza saldırıya geçtiler. Kendileriyle gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde, onlardan bu tutumlarına son vermelerini ve artık saldırmayacaklarına dair Allah adına yemin etmelerini istedik. Söz verdiler ama yeminlerine sadık kalmadılar. Aleyhimize tavırlarını sürdürmeye devam ettiler. Onlara karşı nefs-i müdafaa savaşı yapmak zorunda kaldık. Yaptıkları fenalıklardan Allah'a sığındık. Dünyamızı karartmaya, evimizi ve ocağımızı yaşanamaz hâle getirmeye başladılar. Sabrımızı taşırdılar ve bizleri son çareye başvurmak zorunda bıraktılar. Eğer bu tutumlarından vazgeçmezlerse susmanın ve sessiz kalmanın hiçbir anlamı olmayacak, onlarla anladıkları dilden konuşulacaktır.

Kendilerine bizimle neden savaştıklarını, hür insanları ne diye esir ve köle edindiklerini sorduk.

Cevaben bilgelikten yoksun, arifane söylemden uzak ve yeterli gerekçeleri olmayan bir mektup aldım. Ehl-i küfür olduğumuz için bizlerle savaştıklarını söylediler. Bana bazı kitaplar gönderdiler. Gönderilen kitaplarda bizlere karşı savaş açmalarının gereklerini bulacağımızı söylemekteydiler. O kitapları biz de okuduk ama onların bulduklarını söyledikleri şeylere biz orada rastlayamadık.

Bu işe şaşır kaldık. İnançımıza göre arifler, samimi sorulara muhatap olunca, dürüst cevap verirler.

Onlara tekrar mektup yazdım ve kendilerine bizim küfür ehli olduğumuzun delilini

söyler misiniz? diye sorular sordum. Size ehl-i küfür olmadığımızı temin ederim ve küfrün sentimizden fersah fersah uzak olduğunu beyan ederim. Namaz kılmak, zekat vermek, ramazan ayında oruç tutmak, camileri imar etmek küfürse, Allah aşkına söyleyin bana, nedir o hâlde İslâm?

Bizleri şu noktalarda tekfir ettiğinizi söylüyorsunuz:

1. İdarecilerimizin putperest âdetlere uymaları,
2. Kadınlarımızın tesettüre riayet etmemeleri,
3. Mahkemelerimizde rüşvetin yaygınlaştığı,
4. Zulüm, baskı ve zorbalığın arttığı.

Fakat tüm bunlar sizin bize savaş açmanıza gerekçe olamaz. Evet, bunların büyük günah oldukları doğrudur. Vazifemizin bunları önlemek, onların işlenmesine engel olmak olduğunu biliyoruz. Fakat bunları irtikap edenlerin kafir olduğunu söylemenizi haklı çıkaran bir gerekçe yoktur. Sizin yaptığınız gibi, böylesi insanlarla savaşmak yerine, onları yanlış tutumlarından alıkoymak daha iyi olmaz mı?

Müslüman kentlerden birisi de meşhur ve büyük bir şehir olan Dimyat'tır. Mısır'la Şam arasında bulunmaktadır. İlim erbabının ve müslümanların yaşadığı bir kenttir. Acemler gibi buranın halkının da bir takım ağaçlara kutsiyet atfettikleri görülmektedir. Şimdiye kadar hiçbir ilim erbabı onlarla savaşmayı öne sürmemiş ve yine hiçbir alim onları küfürle itham etmemiştir.

Müslüman kadının başını açması caiz değildir, tesettürün ihmal edilmesi Kur'an açısından uygun görülmemiştir. Fakat tesettüre bürünmeyen hiçbir kadın tekfir edilemez. Ancak tesettürün farzietini reddederse küfre düşmüş olur. Tesettürün dinî bir vecibe olduğunu bildiği hâlde dinin bu hükmüne riayet edemezse, bu durum şimdiye kadarki tutumundan tevbe gerektirir.

Rüşvetin alınıp verilmesi, yetim mallarının yenilmesi ve zorba bir yönetimin egemen olması gibi suçlamalarınıza gelince; bunların her biri Allah'ın nehyettiği büyük günahlardandır. İman ehli kişileri işledikleri günahlarından dolayı hiç kimse tekfir edemez. Yapılması gereken, onları hayra teşvik, kötülükten uzaklaştırmaya çalışmaktır. Allah'ın emirlerine uymayan, yasaklarını çiğneyen kişileri öldürmek değil, irşad etmek esastır. Emr-i bil-ma'rûf ve'n-nehî anî'l-münker yaparken bile bir takım esaslara riayet etmek temel şarttır. Daha büyük bir felakete yol açmamak, müslümanlara dünyevî ve uhrevî açıdan herhangi bir zarar vermemek, bunların başında gelmektedir. Ehl-i sünnet nazarında bir sultana bey'at ettikten sonra, ona başkaldırıda bulunmak haram değil mi? Eğer sultan baskı ve zulüm uygularsa, bu vebaldir ve günahdır. Bu konunun durumu ile ilgili yaklaşımlar herkesin malumudur.

Şunu özellikle ifade etmeliyiz ki, bu fiiller sahibini bağlar, diğerleri bunlardan sorumlu tutulamaz.

*"Hem günah çeken bir kimse, başkasının günahını çekmeyecek; yükü ağır basan, onun yüklenilmesine çağırırsa da ondan bir şey yüklenilmeyecek, isterse bir yakını olsun. Fakat sen ancak o kimseleri sakındırırın ki, gaybda Rablerinin korkusunu duyarlar, namazı dürüst kılarlar. Temizlenen de sırf kendisi için temizlenir. Nihayet dönüş Allah'adır."*²⁰

*"Her kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Rabbin kullara zulmedecek değildir."*³¹

Bu âyet-i kerimeler gerçeği yeterince ifade etmektedir.

Belirteceğimiz diğer nokta, küfrün şeriatı iptal ve inkar anlamına geldiğidir. Her dönemde ve her yerde fisk u fücür ve isyanlar olabilir ama bunlar ümmetin tamamının tekfir edilmesini gerektirmez. İslâm toplumlarında isyan ve günahlara dalmanın çok örnekleri sunulabilir. Mısır'ı örnek verebiliriz. Bornu'nun konumunda ve hatta ondan daha ileri boyutta olumsuzluklara giriftar olan bir ülkedir. Benzer şekilde Şam ve diğer İslâm beldelelerini düşünebiliriz. Emeviler döneminden günümüze kadar İslâm toplumlarında rüşvet, zulüm, yetim malının yenmesi ve bid'atlar her zaman var olmuştur. Hiçbir dönem ve hiçbir mekan bid'at ve günahlardan yoksun konuma gelmemiştir. Şayet herkes küfre düşmüşse din kardeşliği kalmazdı. Madem küfre düşmüşlerse imanlarının gereklerini yerine getirmeleri nasıl beklenebilir? Allah bizleri dinde cehalete düşmekten ve sakat yaklaşımlarda bulunmaktan korusun.

Sizin zafer sarhoşluğuna büründüğünüzü görmekteyiz. Takip ettiğiniz çizgide ve bir takım saplantılarınızda geleneğe ihanet ettiğinizi, İslâm kültürüne aykırı harekette bulunduğunuzu, Allah'ın hükmünü beyan eden eserlere uymadığınızı görmekteyiz. Bornulu bir takım vatandaşlarımız saflarınıza katılıp imanlarını takviye ederken, bir yandan da cinayet işlemekten geri kalmadıklarını, kadın çocuk demeden ele geçirdiklerini esir ve köle edindiklerini haber almaktayız. Din ve ilimde öncü olduğunuzu söylediğiniz hâlde bu yaptıklarınız garip değil mi? Anladık ki mücadeleniz saltanat kavgasıdır. Baş olma sevdası ve iktidar hırsı yüreklerinizi sarmaktadır. Nefislerinizin zebunu, kibrinizin kurbanı olmaktadır. Kendinizi haklı göstermek için zorlama deliller ortaya koymaya çalışmaktasınız. Şeyh Osman b. Fûdî'nin hayatına, felsefesine ve eserlerine baktığımızda yaptıklarınızı onunla bağdaştırılamamaktayız. Sizlerin onunla çalışmakta olduğunuzu görmekteyiz.

Eğer bu durum onun bir eylemi ise "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhî'l-azîm" demekten başka çaremiz yok. Zira biz onu güzel ahlâkın bir abidesi, coğrafyanızın örnek şahsiyeti olarak biliyorduk. Bir dostun dediği gibi, biz şeyhi Hakk'a muvafık davrandığı için seviyoruz. Eğer hakikate ters düşen bir çizgisi varsa, biz hakikat taraftarıyız. Haklarında Allahu Teâlâ'nın şu şekilde beyanda bulunduğu kişiler durumuna düşmekten Allah'a sığınırız:

*"De ki: Amelleri en çok boşa gidenleri size bildirelim mi? Onların dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiştir. Oysa onlar güzel işler yaptıklarını sanıyorlardı."*³²

*"Derken insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her grup, kendinde bulunan ile sevinip böbürlendi."*³³

Ve's-selam."³⁴

2. el-Kânimî'nin Mektubuna Bello'nun Cevabî Yazısı

el-Kânimî mektubunda isyancıların tekfir edildiğini ve kötü yola sapanların mürted sayıldığını iddia etmektedir. Mücadelesinin başından beri Osman b. Fû-

31 Fussilet, 41/46.

32 el-Kehf, 18/103-104.

33 el-Mu'minun, 23/53.

34 Bello, İnfâku'l-meysûr, s.157-160.

dî müslümanlara karşı haksız muamelelerde bulunulmasına, taassup sonucu diğ-
 ğer müslüman kitlelerin tekfir edilmesine karşı çıkmaktaydı. Hocası Cibril b.
 Ömer iman-amel bütünlüğünü savunurken, büyük günah işleyenlerin küfre düş-
 tüklerini iddia ederken o, hocasını tenkit etmiş, bu tür yaklaşımların ehl-i sünnet
 inancına aykırı olduğunu ileri sürmüştü.³⁵ Şehu'nun bu çizgisini değiştirdiğini
 düşünen el-Kânimî, ıslahatçıları en zayıf noktalarından vurmaktaydı. Sonraki yıl-
 larda bir özeleştiride bulunan Bello, el-Kânimî'nin eleştirilerinde çok da haksız
 sayılamayacağını altını çizmektedir. Yapılan eleştirilerde de belirtildiği üzere
 bazı Fülânî önderlerinin baş koydukları davanın ruhuna halel getirdiklerini ve
 yanlış tutumlar sergilediklerini söylemiştir. Fülânî ıslahat hareketi başlangıçta sa-
 mimi dinî duygularla ortaya çıkmış bir akımdan, Osman b. Fûdî da Hausa'da
 halkların birlik ve bütünlüğü bağlamında bir dizi sosyal, siyasal ve kültürel başa-
 rılara imza atmış şahsiyetti. Zaten el-Kânimî'nin kendisi de Şehu'ya duyduğu
 hayranlığı gizlememekte, fakat taraftarlarından kendisine aykırı hareket edenle-
 rin tutumlarına bir anlam veremediğini belirtmektedir.

el-Kânimî'nin mektubu kendilerine ulaştığında yapılan suçlamalardan rahat-
 sız olan Şehu, kendilerini savunmak ve çizgilerinin İslâmî olduğunu ispatlamak
 üzere oğlu Bello ile kardeşi Abdullah'a mektuplar yazdırmıştır. Gelen bu mektu-
 ba karşı Bello'nun ilk cevabî mektubu şu şekildedir:

“Hakikatleri açık açık ortaya koyan, Kur’ân ile insanlığa ışık tutan, hakkı ikame edip
 batılı ortadan kaldıran Allah’a hamd olsun. Kendisinden başka ilah olmadığına, ortağı ve
 şeriki bulunmadığına ve birliğine şahadet ederim. Muhammed (s.)’in Allah’ın kulu ve el-
 çisi olduğuna, kendisinin hak din ve hidayet üzere gönderildiğine şahadet ederim. Onun
 âline, ashabına, ilmiyle âmil İslâm ulemasına salat ve selam olsun.

Bu mektup, Kadir-i Mutlak Allahu Teâlâ'nın rahmetine müştak Emirulumuminin Os-
 man b. Fûdî'nin oğlu ve Allah'ın aciz kulu Muhammed Bello'nun kalemindedir. Mevlam
 bizleri rızasına nail olanlardan ve takvayı şiar edinenlerden eylesin.

Üstad Kânimî, tarafınıza gönderdiğiniz mektubunuz elimize ulaştı. Mektubunuzda
 cemaatimize müntesip bir takım kişilerin halkınıza savaşı açtuklarından, hür insanları kö-
 leleştirdiklerinden ve onları bu tutumlarından vazgeçirmek için kendileri ile mektuplaştı-
 ğınızdan bahsediyorsunuz. Onların size gönderdikleri cevabî mektuplarında tecdid ehli-
 nin, ilim ve akıl sahibi kişilerin tutumuna yakışmayan bir yaklaşım sergilediklerini söylü-
 yorsunuz. Bir takım kitaplara atıflarda bulduklarını, fakat sizlerin o kaynaklardan, on-
 ların çıkardıkları anlamları çıkaramadığınızı beyan etmektesiniz. Böylesi bir şaşkınlık içe-
 risinde iken, bazı Fülânîlerin ülkenize saldırı düzenlemeye ve memleketinizin içlerine ka-
 dar nüfuz etmeye başlamaları üzerine ikinci kez mektup yazdığınızı söylemektesiniz.
 Sözlerinizin devamında şunlara yer vermektesiniz: “Onları Allah’tan korkmaya, İslâm’ın
 ölçülerine riayet etmeye davet ettik, ama onlar aldırış bile etmediler ve bildiklerini oku-
 dular. Bunun üzerine onlara karşı nefs-i müdafaada bulunmak zorunda kaldık. Onların
 şerrinden korunmaya mecbur olduk. Düzenlediğimiz saldırılarla ve uyguladığımız baskı

35 Hiskett, “An Islamic Tradition of reform in the Western Sudan”, BSOAS, c.25, 1962, s.588-589.

politikalarıyla kendilerine bir takım yaptırımlarda bulunduk ve kendilerine büyük zayıtlar verdik." Onlarla arasındaki çekişme ve çatışmaları zikrettikten sonra haklılığını ispatlamak üzere bazı deliller ortaya koymaya çalışmaktasınız. Mektuptaki meramınızı ve sözlerinizdeki kastı anladık. Cemaatimizin çizgisini beğenmediğinizi, cemaat üyelerini dalalet üzerinde gördüğünüzü ifadeye çalışmaktasınız. Dolayısıyla sapıklıkla suçladığı bir gruha güç kullanmanın gereğini ortaya koymaktasınız. Fakat işin hakikatini bilmediğiniz, olayın künhüne vakif olamadığınız için kendi kendinize bilgelik taslamaktasınız. Mücadelelerinde insanî ve İslâmî ölçülere riayet etmeyenlerin ya cahil ya da art niyetli olduklarını düşünüyoruz. Hakikate aykırı hareket eden insanlar kendilerini dinin temsilcisi ve ilim ehli olarak görüyorlarsa, kendilerince bir takım cevaplara kalkışıyorlarsa, onların anlayacakları bir dille ikaz edilmeleri gerekiyor. Yanlışlarının farkına varır, hakikate ram olurlarsa ne âlâ. Yok eğer gerçeği görmez, kendilerince bir takım tevil ve maksadı aşan yorumlara kalkışırlarsa kendileri ile gerçekleştirilecek mülahaza ve münakaşalarla yanlışları ve hataları düzeltilmeye çalışılmalıdır. İlimin gereğine riayet etmeleri, ilimleri ile amel etmeleri öğütlenmelidir. *"Bir de hiç bilmediğin bir şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz, gönül, bunların her biri yaptıklarından sorumludurlar."*³⁶ âyeti çerçevesinde deriz ki: Hakikati bilen ve hakikatin yolunu gören kişiler oldukları hâlde, inadına ve bile bile düşmanlık yapanlara gelince, bunların sireti güzel ve yaşantısı makbul bir imamı küçük düşürmeye, o imamın cemaatini dalalette görmeye hakkı yoktur. Böylesi bir yaklaşım taassubun, cahiliyyet hamiyetinin göstergesidir. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: *"Siz bir selam ile selamlandığınız zaman, siz de ondan daha güzelıyla karşılık verin veya verilen selamu aynen iade edin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır."*³⁷

Selama mukabele gibi her mektuba da cevap verilmesi sünnetin gereğidir. Üstünlük iddiası ile yarışan o ve benzerlerini şairin söylediği gibi kendi hâllerine bırakıyoruz:

"Bu durum laf anlatamadığın eşeğe benzer.

Sen eşeği kendi hâline bırak, o emsallerini bulur."

Şimdi sorularınızı sırayla cevaplandırabiliriz:

Birinci Husus: el-Kânimî bil ki, biz, her şeyden önce senin halkınla savaşmadık. Kavgamız can güvenliğimizi sağlamak, dinimizin ve yakınlarımızın selametini gerçekleştirebilmek içindir. Haddi aştığımız ve sıkıntıya yol açtığımızda sizden ricamız, doğrusunu bizlere sunmanızdır. Ne yapmamızı önerdiğinizi öğrenmek istiyoruz. Şeyhimiz Osman b. Fûdî bizlere Hakk'ı tanıttı. Biz de onu Hak üzere gördük ve bu nedenle kendisine tâbi olduk. Bize eza ve cefa çektiren, mallarımızı gasp eden, yollarımızı kesen ve bize yaşamayı çok görenler karşısında dinimizin gereklerini hayata geçirmeye çalışıyoruz. İlim ve irfanı yaygınlaştırmak istiyor, birlikte olduğumuz, cemaatimize katılan insanları irşada koyuluyoruz. Bizim de onların da durumu budur. Benimsediğimiz bu çizgiden vazgeçecek değiliz, mücadelemize en güzel şekilde ve prensiplerimiz doğrultusunda devam etmeye çalışacağız. Çalışmalarımızın bereketiyle insanlar kitleler hâlinde Allah'ın dinine girmeye devam ediyorlar. Geldiğimiz konumu çekemeyenler aramızdaki savaşlarda çeşitli oyunlara başvurular. Artık saltanatlarının sarsıldığını görür oldular. Direncimizle otoriteleri zayıflayınca, Gobir sultanı Nafata, üç noktada baskı uygulayarak bizleri etkisiz hâle getirmeye çalıştı:

36 İsrâ, 17/36.

37 Nisâ, 4/86.

1. Şehu dışında hiç kimsenin din hakkında tebliğ ve irşadda bulunamayacağı,
2. Kimsenin sonradan İslâm dinine giremeyeceği, Müslüman aileden gelmeyen ve sonradan müslüman olanların eski dinlerine geri dönecekleri,
3. Bundan böyle kimsenin ulema kisvesi ile dolaşamayacağı, hiçbir kadının dinî vecibe gereği başını örtemeyeceği. İslâmî kisve ve tesettürle hiç kimsenin çarşı pazarda dolaşamayacağı ilan edildi.

O tüm bu kararları bizleri tuzağa düşürmek, direncimizi kırmak ve bizi yıldırma için aldı. Mevlam bizleri onun hışmından, şerinden ve oyunlarından korusun.

Yerine geçen Yunfa işi daha da ileri götürüp hasmane tutumlar sergilemeye başladı. Hatta gizli bir operasyonla büyük bir kente (Gimbana) saldırı düzenlemeye başladı ve halkını gafil avladı. Bir Ramazan günü baskın düzenlenen bu şehrin halkından (Şehu'ya müntesip Şeyh Abdüsselam ve cemaati) çok sayıda oruçlu fukaha ve kurrayı katletti. Şehir halkının servetlerini gasp, hanelerini istimlak etti. Bir yandan masum insanların hayatına son verirken, diğer yandan müslümanları zelil kılmak için Mushaf-ı Şerifleri ve diğer kıymetli eserleri parçalamaya ve yakmaya kalkıştı. Bunları gerçekleştirirken, haydi bize karşı güvendiğiniz güçlerin yardımını isteyiniz, diyerek tehditler savurmaktaydılar. Şehu'nun ikamet ettiği kente (Degel) yöneldiler. Gobir Sultanı, Şehu'ya elçisini göndererek onun ihvanını, halkını ve yakınlarını bırakarak şehri terk etmesini emretmeye kalkıştı. Zira o, Şehu'yu şehirden çıkardıktan sonra şehri ablukaya almayı düşünmekteydi. Şehu cemaatini kendi kaderine bırakıp ayrılmayacağını ve gerekirse cemaati ile birlikte hicret edebileceğini beyan ettikten sonra Gudu adı verilen kente hicret etmeye başladı. Kendisinin Gudu'ya hicret ettiğini öğrenen muhtediler ve müridleri akın ederek onun safına katılmaya koyuldular. Gobir sultanının fermanı ile güvenlik güçleri onların yollarını kesmeye ve onlara engel olmaya çalıştılar. Alınan önlemlere rağmen cemaatin kararından vazgeçmeyeceği anlaşılınca, Gudu üzerine askerî seferler düzenlemeye, bir dizi saldırılarda bulunmaya başlandı. Halkımız işgal güçlerine karşı direnişe geçti. Gobir hükümdarı bize saldırıda bulunduğu ummadığı bir direnişle karşılaştı, bozguna uğratıldı ve canını zor kurtarıldı. Sarayına döndüğünde müttefik güçleri olan Katsina, Kano, Zazzau, Daura ve Ahir Emirlerini üzerimize salmaya başladı ve onlardan bizleri yok etmeye çalışmalarını istedi. Onları topraklarında ortaya çıkmaya başlayan yangına karşı duyarlı olmaya, kendi topraklarına sığmadan bu yangını söndürmek için çağrılarına kulak vermeye davet etti. Bunun üzerine tüm ittifak güçleri Şehu'nun müntesiplerine karşı çetin bir tutum sergiler oldu. Can ve mal güvenlikleri ortadan kalkan, her an öldürülme veya esir edilme korkusu içerisinde yaşayan Şehu cemaati kendi aralarında kenetlenmeye, son nefeslerine kadar nefsi müdafaa çabasını sürdürmeye koyuldular. Bunlar bizim bilfiil yaşadıklarımız, başımızdan geçen acı gerçeklerdir. Siz kendi hâlinizde iken oradan bizim burada neler yaşadığımızı göremiyor ve bilemiyorsunuz. Savaşın bizlerde ne tür derin yaralar açtığını nereden bileceksiniz ki? Bomu Emiri Ahmed b. Ali tarafından Şehu'nun yanına elçi olarak gönderildiğinde, el-Hac Adem, durduk yerde bu cihat eylemine niçin kalkıştığımızı sordu. Şeyhten Fülânî güçlerine engel olmasını istedi. Şehu'nun hangi hakla Emirulmuminin seçildiğini sorgular oldu. Şeyhimiz bana, durumu aydınlığa kavuşturacak bir mektup yazmanı emretti. Ben de cihadımızın, hicretimizin ve imanımızı seçimimizin sebeplerini açıklayan bir mektup yazdım. Mektubumda Hausa sultanlarının konumlarını izaha çalıştım. Sözde Müslümanlık iddialarında bulunmakla beraber, aslında İslâm'la irtibatları-

nı koparmış, irtidat etmiş kafirler olduklarını dile getirdim. Ülkenizdeki Fülânilere yazdığım mektubumda ise Bornu Sultanı ile aralarını sıcak tutmalarını, kendisine muhalefet değil kendisiyle müttefik olmalarını tenbih ettim.

Gönderdiğimiz elçi fazla kalmadan gerisin geri tekrar döndü. Gördüklerini bana anlattı. İbn Abdur'la işbirliğine girişen Bornu sultanının savaşlara katıldığını bildirdi. Gerçi her şeyin içyüzünü ancak Allah bilir.

Başkaları gibi bizi haksız yere ithâm etmenize gelince, bu konuda haksızlık yaptığınızı düşünüyörüz. Vicdanınızın sesine kulak vererseniz, insafsızca davrandığınızı anlarsınız. Dünya ve Ahirette hamdın en güzeli Allah'a aittir. Sizlere, bizim Bornu ve diğer halklarla küfür ehli oldukları için savaştığımızı söyleyen kişinin sözlerine cevaben deriz ki: İdarecilerinizin bir takım yerlere kutsiyet affettikleri, oralara kurbanlar ve adaklar kestikleri, rüşvet alıp verdikleri, zulüm ve zorbalık yaptıkları, yetim mallarını gasp ettikleri, kadınlarınızın tesettürsüz dolaştukları doğru değil mi? Kaderiye, Cebriye, Mücessime, Allah'ın cüziyyatı bilemeyeceğini savunanlar ve diğerlerinin dinin ahkâmını ortadan kaldırdıkları malumunuzdur. İşlediği günahlardan ötürü ehl-i kublânın tekfir edilmesi düşünülebilir mi? Böyle yaptığımızı nereden çıkarıyorsunuz? Bir taraftan bizleri ilim ve din önderi olarak takdim ederken, diğer taraftan bizleri nasıl cehaletle suçlayabiliyorsunuz? Bu tutumlarınızdan dolayı kendi kendinizle çelişmiyor musunuz? Bu beş günahı işlediklerinden dolayı insanlara savaş açtığımız ve onları öldürdüğümüz hakkında söylentilerin varlığından bahsediyorsunuz. Nasıl böyle bir iftiraya kanabilirsiniz? Bu tür işlenen günahların kişiyi küfre düşürdüğünü ne zaman söyledik? Bir defa bu tür günahlar bizim halkımız arasında da işlenmektedir. O zaman kendi halkımızla da savaşmamız gerekmez mi? Tüm inananları tekfir etseydik onların mescitlerinde birlikte ibadete nasıl devam edecektik? Sözlerinde çelişkiye düşen asıl sensin.

İkinci Husus: Belirtilen beş günahı işlemelerinden dolayı ümmet-i Muhammedi tekfir ettiğimizi nasıl söyleyebilirsiniz? Müslüman olduğunu söyleyen herkes bizim nazarımızda birdir, biz müslümanların hukukunu savunmak için yola çıktık. Bu tür tutumlara bürünenler bize göre yanlış ve sakat gidişata sahip olanlardır. Hangi hakla müslümanları katlettiğimizi, namuslarına halel getirdiğimizi söyleyebilirsiniz? Kendi kuruntularınızı bizlere mi yaftalamaya kalkıyorsunuz? Ne kadar kötü niyetli ve sakat düşüncelere giriftar olmuşsunuz. Senin gibileri ile çok yazıştım ama onlardan yerinde bir cevap alamadım. Ya hakikati anlamakta kusurlu ya da kötü niyetli idiler. Allah her şeyin en iyisini bilir. Zira bütün işler O'na döndürülecektir.

Münkerden nehyeden bir çabaya girişmemizin daha büyük bir münkere yol açtığını söylüyorsunuz. İşin aslı hiç de öyle değildir. İdarecileri şeriata aykırı haksız vergilerden vazgeçmelerini sağlamak için kaçınmayacağımızı biliyorsun, bu bizim için bir insanlık ödevidir. Dinlerinin gereğini yerine getirmelerine müsaade etmeyen ve kendilerini potansiyel tehlike olarak gören idarecilerine karşı nasıl bir tutum izlemeleri gerektiği konusunda bize başvurulara yol göstermekteyiz. Zorba güçler elimizi ayağımızı bağlayıp bizleri zor kullanmak zorunda bıraktılar.

Enr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesi ile bizleri irşada vazifeli olduğunuzu, bey'ât ettikten sonra imama muhalefette bulunmanın yanlışlığını ortaya koymak istediğinizi söylüyorsunuz. Eğer üzerimizde hakimiyet iddiasında bulunuyorsanız, bilin ki bu saçmadır. Eğer kastettiğiniz ülkemizin idarecileri ise onlar bizim imamımız değildir. Çün-

kü bizim nazarımızda onların küfrü sabittir. Ahiret gününü, diriliş ve hesabı inkar ettiklerini, ağaçlara ve taşlara kurban adadıklarını ve tapındıklarını, dinin ruhuna aykırı hareket edip cehalet içerisinde bulduklarını biz yakinen biliyoruz. Sizin ülkenize gelince, imamlarınızın ve sultanlarınızın ahvali hakkında kesin bir bilgimiz yoktu. Fakat kıyanımız başladığında Bornu'da yaşayan Fülânîlere karşı Emiriniz başki uygulamaya başladı. Fülânîler Şehu'ya intisap edip cemaatine katılmak üzere hicret etmeye kalkıştıklarında Emiriniz Hausa sultanlarının yanında yer aldı. Onların işbirlikçisi ve destekçisi hâline geldi. Hausa sultanlarına stratejik destekler sunmaya başladı. Mü'minler birbirinin dostu iken, kafirlerin de birbirinin dostu olduğunu biliyoruz. Emirinizin küfrün savunucusu olduğunu düşündüğümüz Hausa sultanlarını desteklemesi, onların yaptıklarından razı olduklarını düşünmemize sevk etti. Müslümanları bırakıp kafirleri dost edinmiş ve onlara arka çıkmış oldu. Şu bir gerçek ki, küfre rıza küfürdür. Basiret ehline düşen böylesi bir kişiyle birlikte hareket etmekten kaçınmaktır. Dolayısıyla sen önce kendi cehaletine bak, ne kadar cehaletin kurbanı olduğunu gör. Senin bizler için kullandığın üslubu benimseyecek değiliz. Bizlerin hakkında sû-i zanda bulunan kişiler tarafından tetiklendiğin her hâliyle ortadadır. Onlar olayları kendi penceresinden anlatıp senin yanlış bir anlam çıkarmana yol açmaktadırlar. Peygamber Efendimiz (s.), "*Benim ümmetim dalalet üzerine birleşmez*"¹⁸ derken biz, nasıl ümmeti ve ulemayı tekfir edebiliriz. Konuyla ilgili hadis-i şeriflere nasıl aykırı hareket edebiliriz? Bizim ümmeti ve ulemayı tekfir ettiğimiz sadece senin kuruntundur. Onların sözlerini ve tezviratını nasıl delil kabul edebiliriz?

Üçüncü Husus: Çelişkili sözlerinden biri olarak bunu ancak senin gibi art niyetli ve saplantı sahibi kişiler söyleyebilir.

Sana gereken cevabı sunmaya çalışan bu şahıs, senin isnatlarından uzaktır. Daha önce belirttiğimiz gibi, hakikat erbabının mezhebine uymak gerektiğini bilmez misin?

Sizden şunları şunları gördük diyen el-Kânimî, bil ki şahit olduğum bazı olayları sana sunmak istiyorum. Katsina'yı fethedince, şehirde yaşananlara yakından vakıf oldum. Kıymetli eserlerin parçalandığını, hallaç pamuğu gibi yerlere saçıldığını gördüm. Yaşananları hayra yormaya, insanlara hüsn ü zanla yaklaşmaya çalıştım ama işin hiç de hayra yoracak durumunun olmadığına kani oldum. Hedefime ulaşmadan döndüm. İnsanları topladım, bu çirkin işi kimin yaptığını soruşturdum. Failinin tek bir kişiden ibaret olmadığını anladım. Yetkililerle istişare ettim. İttifakla onun bireysel bir girişim değil organizeli bir sultanın işi olduğunu dile getirdiler. Sonra anladık ki, Bornu güçleri tarafından işlenmiş. Bir taraftan yikan, talan eden ve kültür birikimini tarumar eden isim olacaksınız, ondan sonra ilim adamlığından, kalem efendiliğinden bahsedebilirsiniz. Bizimle birlikte hareket ettikleri, idarecilerine muhalefet ettikleri için inananlara bu yapılan muameleler seni hiç nü rahatsız etmedi? Ayak takımı ve aşağılık zümresi ile hareket eden, sefihlerden olmaz mı? Kitapları çöplüklere atan, kütüphanelere kasteden, bu tür aşağılık tutumlara girişenleri yakalayabilseydik, onların haddini bildirir, kendilerine şiddetli muamelelerde bulunurduk. Onların benzerlerine ne tür muamelede bulunulduğunu görmek istersen İsrailoğullarına bak. Onlar buzağıya tapınmaya başladılar. Bir kısmı Musa (a.)'a, bize Allah'ı açıktan göster ki senin peygamber olduğuna inanalım, dediler. Kültürel mirasımızın, kütüphanelerimizin yıkılması, değerlerimizin ayaklar altına alınması ancak sefihlere yakaşan

bir durumdur. Ahdin, misakın ve emanetin kadrini bilmeyenler Kıyamet günü hainlerden sayılacaktır. Allahu Teâlâ zınnetine ihanet edenlerin hasmı olacaktır.

Dördüncü Husus: "Sizi seçkinlerden bildik" sözünüze gelince, bu ne tenakuz kardeşim! Akıllı ve basiret ehli insanın içine düşeceği bir çelişki midir bu? İlim ve dinde öncü isimler olduğumuzu söyleyip nasıl cehalet ve fasıklığımızı hükmedebiliyorsun? Devlet ve otoriteyi ele geçirince ilim ve dinden vaz mı geçtik? Nefsanî arzulara, bayağı hâllere mi büründük? Biz aleyhinde bir delil olmadan kişilerin zahirlerine göre hükümler veririz. Hakikat nerede ise oraya yöneliriz. Hakkı bilip ona uymaya çalışırız. Yoksa bizler Hakk'tan ayrılıp nefsanî ve dünyevî arzulara mı giriftar olduk? Sizden ilim ve dinin nuru kalkmıştır, dersene Peygamber Efendimiz (s.)'in, "*Allah Teâlâ ilmi size ihsan buyurduktan sonra (hafızanızdan) zorla söküp almaz. Lakin cemiyetin ilim adamlarını bilgileriyle beraber cemiyet içinden alır. Artık kara cabil bir zümre kalır. O sırada halk bunlardan dinî ibtiyaçlarını soracaklar, onlar da (şahsî) re'y ve arzularıyla cevap vererek hem halkı idlal edecekler hem de kendileri dalalette kalacaklar.*"³⁹ hadisini hatırlatırız.

"Bir zamanlar hakikati biliyordunuz ve onun yolunda hareket ediyordunuz ama şimdi öyle değilsiniz" dersenez, biz de sizin bir açıdan benzer konumda olduğunuzu söyleriz. İlim ve takva ehli olduğumuza şahadet ediyorsanız bilin ki, siyasî otoriteye kavuşan bizler yine onlara kendimizi vakfetmiş insanlarız. Biz çizgimizi değiştirmedikimize göre, sanırım sizin iddianızın bir hakikati yoktur. Kimin ilim ve takva libasından soyutlandığı, düşünümesi gereken bir husustur.

Eğer bu sözler sizin tarafınızdan sarf edilmişse, açıkça saçma ve yanlış söylemlerdir. Her yerde mekârim-i ahlâkı ikameye çalışan, ahlâkî güzelliklerin benimsenmesi için çaba sarf eden biri hakkında nasıl ileri geri konuşur, kötü zanda bulunmaya kalkışsınız? Avam ve havasın hakkında övgüyle söz ettiği şahsa basiret erbabının yanlış tutum sergilemesi mümkün mü? Bireysel haberlerle beslenip de nasıl ithamlarda bulunabilirsiniz? Bir takım insanların dedikoduları ile nasıl hareket edebilirsiniz? Abes bir tutum olarak bu sana yeter de artar bile. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurur:

"Hem günah çeken bir kimse, başkasının günahını çekmeyecek; yükü ağır basan, onun yüklenilmesine çağırırsa da ondan bir şey yüklenilmeyecek, isterse bir yakını olsun. Fakat sen ancak o kimseleri sakındırısın ki, gaybda Rablerinin korkusunu duyarlar, namazı dürüst kılarlar. Temizlenen de sırf kendisi için temizlenir. Nihayet dönüş Allah'adır."⁴⁰

"Her kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Rabbin kullara zulmedecek değildir."⁴¹

Bundan sonra çevrenizdekilerden edindiğiniz duyumlarla artık bizi nasıl yargılayabilirsiniz? Duyumlar aldığınız kişiler ister işlerin künhüne tam vakıf olamamış, isterse iyi niyetli olsun fark etmez. Zira sen başkalarının gözüyle bakmaya kalkışma, seni aldatmış olabilirler. Söylentilerle hareket etmen senin dördüncü yanılgın ve açmazındır. Zanlarınız ne kadar kötü ve ne kadar gerçeklerden uzak, bir bilseniz. Rabbin bizlere hidayet lutfettikten sonra gerisin geri dönmekten, yine O'na sığınırız.

"Muhakkak size Rabbinizden basiretler (kalb gözleri) geldi. Artık kim hakkı görürse

39 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, İstanbul 1992, c.VIII, s.148.

40 Fâtır, 35/18.

41 Fussilet, 41/46.

faydası kendisine, kim de körlük ederse zararı kendisinedir. Ben sizin bekçiniz değilim!"⁴²
 Ve's-selam."⁴³

3. Kânimî'nin İkinci Mektubuna Bello'nun Cevabî Mektubu

el-Kânimî, gönderdiği ikinci mektubunda, Fülânilerin cihad çağrılarını reddetmekte, Bornulu müslümanların eski geleneklerini sürdürmelerinin putperestlikten kaynaklanmayıp cahillikten ileri geldiğini söylemekte ve bunun cihad yerine eğitimle halledilebileceğini belirtmektedir. Bu arada Fülânilerin yürüttüğü cihadın amacını aştığını ve onların aslında kendi devletlerinin topraklarını genişletmeye yöneldiklerini ileri sürmektedir. el-Kânimî'nin ikinci mektubuna Bello, ayrıntılı bir tarzda cevap yazma gereği hissetmiştir. Kânimî'nin bu mektubuna eserinde yer vermeyen Bello, gönderilen mektuptan paragraf paragraf alıntılar yaparak, gerekli cevapları şu şekilde sunmaktadır:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Hamd Allah'a, selam Allah'ın seçkin kullarının üzerine olsun.,

Bu, Emirulmuminin Osman b. Fûdî'nin oğlu Muhammed Bello'dan el-Hac Emin'e gönderilen bir mektuptur. "Bizleri öldürmenizin ve köleleştirmenizin sebeplerini bildir misiniz?" şeklindeki sorunuza cevap verilme üzere kaleme alınmış bir mektuptur. Cevabımızı sunarken, öncelikle her şeyin en doğrusunu bilen Allah olduğunu beyan ederim. Sizinle savaşmamızın sebebi, sizlerin Hausa'nın küfür ehli siyasileri ile dostluğunuz, onlara arka çıkmanızdır. Siz de bilirsiniz ki, müslümanlar karşısında kafirlere destekçi olanlar, onlar gibidirler. Kitap, sünnet ve icmaen sabit olan bir hükümdür bu. Diğer bir etken, ülkenizde yaşayan cemaatimize mensup kişilere baskı uygulamanız, onlara eza ve cefa vermeniz, onları hicret etmek, yerlerinden ve yurtlarından olmak zorunda bırakmanızdır. Hatta hicretlerine bile fırsat bırakmadan onlarla savaşa, onların can güvenliğini tehlikeye atmaya başladınız. Müslüman kardeşlerinize bu denli insafsız davranırken Hausa sultanlarına yaranmayı ve onlara destek olmayı gaye edinmekteydiniz. Birilerine yaranmak için müslümanlara karşı ne kadar baskı uygularsanız uygulayın, onların dinine girmedikçe sürece sizden razı olmazlar. Küfre rıza ise küfürdür. İrtidadinız sabit olduğu sürece namazlarınızı kılmanız, zekatlarınızı vermeniz, Ramazan orucunu tutmanız ve mescitler inşa etmeniz dünya ve ahirette size yarar sağlamayacak, sizinle savaşılmasına engel olamayacaktır. Geçmişte sahil İslâm inancına sahip olmanız, gerçek anlamda kardeşlik hukukuna riayet edilmedikçe şer'an bir anlam ifade etmeyecektir.

"Hürlerimizi köleleştiriyorsunuz" şeklindeki iddianıza gelince, mürtedlerin esareti ve köleleştirilmesi hakkında Askıya el-Hac Muhammed'in yönelttiği sorulara el-Mağîlî'nin verdiği cevaplara ve Berzeli'nin *en-Nevâzil* isimli eserine bakabilirsiniz.

"Kimsenin küfrüne hükmetmediği şeylere küfür damgası vurmanızın kuvvetli delilleri nelerdir?..." şeklindeki sözünüze gelince, senin bu iddianı yerinde bulamıyoruz. Hausa sultanları benimsedikleri tutumları ile şirk düşmüşlerdir. Bir takım ağaç ve taşlara kutsiyet atfetmeleri küfür değilse şirk olmaz mı? Değilse, söyleyin bana nedir şirk? Cahiliye dö-

42 En"âm, 6/104.

43 Bello, *İnfâku'l-meysûr*, s.160-167.

neminde putlara kesilen kurbanlar, ibadet edilen putlar, dikili taşlar ve fal okları onların şirk alametleri değil miydi? Bunları ayırt edemeyecek bir durum alim geçinen insanlara ayıp olarak yeter artar bile.

“Fıkıh kitaplarının karıştırılmaması” iddianıza gelince, bu açıkça cehaletinizi yansıtmaktadır. Türbe ve mezarlıkların bakımı ile meşgul olan görevlilere ve yoksullara yardım etmek sadakadır. Kabirde medfun bulunanlar, kendilerine sunulacak bağışlardan haberdar olamayacaktır. Kabre ve orada medfun bulunan şahsın kendisine kurban kesmeye kalkışmak, türbelerde adaklarda bulunmak şirk değil midir? Kabirler ve yaturlardan medet ummak şirk değil de nedir o zaman?

“Dimyat hakkındaki hatırlatmalarınız” bir baka açıdan bilgi noksanlığınızı yansıtmaktadır. Bir defa ulema onlarla savaşılmamasını engellememiştir. Abdurrahman b. Yusuf eş-Şerif halkın kutsiyet atfettiği bir ağaca tepki göstermiş ve onun kesilmesini emretmiştir. Bunlar cahiliye dönemindeki putlara yüklenen anlamların bir yansımasıdır.

Konu hakkında bir başka örneği Hasan el-Yavsî sunmaktadır. “Tağiye yakınlarında Şeyh İbn Ya’zî’nin makamı vardır. Burada kendisine kutsiyet atfedilen bir ağaç bulunmaktaydı. Dikili taşlarla etrafı çevrilmişti. Yanlış uygulamalara sahne olduğu için bu ağaç ortadan kaldırılmıştır.” Alimin kılıcı lisanıdır. Batılı ortadan kaldırandan çok batıla tavır koyan kişinin tutumu daha önemlidir. Daha ayrıntılı açıklama için *el-Muhadarat* adlı eserine bakabilirsiniz.

“Başların açılması ve resettürün ihmalî” konusundaki iddialarına gelince, böylesi ihmallerden dolayı bizim insanları tekfir ettiğimiz olmamıştır. Bu açıkça bir iftira, bühtan ve saldırıdır. Allah’tır bizim hükmüne ram olduğumuz güç.

“Emr-i bi’l-maruf ve’n-nehyi ani’l-münker görevini hakkıyla yapsaydınız daha iyi olmaz mıydı?” sözlerinizi ele alacak olursak, bizim emr-i bi’l-maruf ve’n-nehy-i ani’l-münker sınırlarını aştığımız olmamıştır. Gerektiği ölçüde tebliğ esaslarına riayet etmeye çalıştık. Ortaya çıkan savaşımız tebliğ imkanının son anına kadar zorlaşmasından sonra gerçekleşmiştir. Sizin iddia ettiğiniz gibi bizler insanları ve idarecilerimizi irşad etmekten kaçınmış birileri değiliz. İdarecilerimizi şeriata aykırı davranışlarından dolayı defalarca uyardık, yanlış çizgilerinden dolayı onlara açık açık ikazlarda bulunduk. Onlar irşadımıza kulak vermedikleri gibi, bizlerin dinimize uygun yaşamamıza engel olmayı, inançlardan dolayı inananlara baskı uygulamaya, dinî değerlere tavır koymaya başladılar. “(Ey Muhammed!) Biz, senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkek (peygamber)ler gönderdik. Bilmiyorsanız kitap ehli olanlara sorun.”⁴⁴

“Sana ve müslümanlara yaklaşımımız” hakkındaki iddialarınıza gelince, biz zarar vermek için harekete geçmiş değiliz. Müslümanların hukukunu korumanın üzerimize vecibe olduğunun bilincindeyiz. Müslümanlara karşı muamelemizde iyi niyet, samimiyet ve hayırla hareketi ölçü aldık. Topraklarınızı, mülkünüzü ve saltanatınızı hakiki hak sahibi yerli halklara iade edilmesini sağladık. Canlarından bezdiren tutumlarımız, hile ve desiselerinizin onları bunaltmışken, bugün biz onların günlük hayatları ve dinlerinin kurtuluşunu sağlamış olduk. Bu imkanları bahşeden Rabbimize sonsuz hamd u sena olsun.

“Kendinizin müslüman olduğunuzun altını çizmeniz’e gelince, günah ve isyanlarından dolayı kim başkalarını tekfere kalkışmış ki? Bu tür söylentiler sizlerin müslümanların

kafalarını karıştırmak için dillerinize doladığınız ithamlardır. “Çünkü siz bu iftirayı, geliş güzel birbirinizin ağzından alıyor ve hakkında bilgi sahibi olmadığınız (bu uydurma haberi) ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur.”⁴⁵

“Sizden gördüklerimiz ve duyduklarımız” şeklinde başlayan sözleriniz bir başka garabeti yansıtmaktadır. Bu tür davranışların seçkin şahsiyetlere yakışmayacağını siz de bilirsiniz. O hâlde bizlerin rehber şahsiyetler olduğunu nasıl iddia edersiniz? Peygamber (s.) şöyle buyurmaktadır: “*Cihad bitmiştir. Herhangi bir komşunun baskısı onu noksan kılamaz.*”⁴⁶

“Yaptıklarınıza hayret ediyorum” diyorsun. Bu ne kadar çarpık bir ifadedir. Bir taraftan bizleri hayırla yâd ediyorsun, diğer taraftan şerrimize hükmediyorsun. Saltanatı sevdiğimizi nasıl söyleyebilirsin? Sevginin bir kalb işi olduğunu sen de bilirsin. Kalbimizi yarıp da içimize mi baktın? Yoksa gaybden haber mi almaktasın? Osman b. Fûdî hakkında mübarek bir insandır deyip ona şer isnadında bulunmayı hangi gerekçe ile yapıyorsun? Bu ne şaşkınlık, bu ne yavanlık ve ne yanlışlık?

Ey Kânimî! Bil ki, bizler hakkımızda sarfettiğin tüm suçlamalardan Allah’ın izniyle beriyiz. Bizleri rahatsız eden tutumlarını Allah’a havale ediyoruz. “Bir de gömleğinin üzerinde yalandan bir kan getirmişlerdi. Babaları dedi ki: (Hayır, nefisleriniz aldatmış da size bir iş yaptırmış. Artık bana güzel bir sabır gerekiyor. Bu anlattıklarınıza karşılık yardımına sığınılacak olan ancak Allah’dır).”⁴⁷

Ve’s-selam.”⁴⁸

4. Bello’nun Barış Teklifinde Bulunduğu Mektubu

“Bismillahirrahmanirrahim.

Mü”minlerin kalblerini birbirile iyi yakınlaştıran, onları birbirine dost kılan, kafirlerle dostluktan onları nehyeden Allah’a hamd olsun.

Salat ve selam muhacirlerle ensarı kardeş ilan eden Peygamber Efendimiz’e, âline, kafirlere karşı şiddetli, aralarında birbirlerine karşı merhametli olan ashabına, müslümanlara karşı mütevazı, kafirlere ve facirlere karşı izzetli davrananlara, “Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Rabbimiz! Sen çok şefkatli, çok merhametlisin!”⁴⁹ diyenlerin üzerine olsun.

Emirulmuminin Osman b. Fûdî’nin oğlu Muhammed Bello’dan el-Hac Emin b. Muhammed el-Kânimî’ye selam olsun.

Allah (c.) sizleri lutfu ile muamele etti de insafı bir nazarla bizlere yaklaşmaya başladınız. Sizinle dinî konuları en güzel şekilde, Allah’ın rızasına muvafık olma gayesi ile ele aldığımızdan mücadele ve çekişmeyi sürdürmek istemiyoruz. Taassuptan kaçıp akibetlerimizin hayrına çalışmak daha iyidir. Taassup; cehalet ve ahmaklığın yaygınlaşmasına, hadiselerin büyümesine, aradaki soğukluğun artmasına, bir bütün olarak hakikatin inka-

45 Nûr, 24/15.

46 Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eş’âs, *Sünen-i Ebî Davûd*, İstanbul 1992, c.III, s.251.

47 Yusuf, 12/18.

48 Bello, *İnfâku'l-meysûr*, s.167-169.

49 Haşr, 59/10.

rına yol açar. Dinî konularda cedelleşmeye girişmek abes ve yanıltır. Din konusunda taassup kişiyi kör eder. Hakk'ın izharı, hakikatın isbatı ancak tatlı dil ve yumuşak huylulukla sağlanabilir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "(Ey Resulüm!) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete kavuşanları da en iyi bilendir."⁵⁰ Bu nedenle başlatmış olduğunuz anlamsız mücadele ve atışmayı kısa kesmek istiyorum. Düşüncelerimi açık açık ortaya koyduğumu zannediyorum. Belirtilen nedenlerle taarruz ve saldırıda bulunmaktan korkuyorum. Eğer isek ve davamız haksa işlediklerimizden mazur ve muafız. Bu noktada herkes için din, iman, can, mal ve ailesinin güvenliğini sağlamak için müdafaada bulunması vaciptir. Emr-i bi'l-maruf ve'n-nehy-i ani'l-münkerin gereği de budur. Benzer şekilde sizin de mücavir olduğunuz cemaat üyelerine insafılı davranmanız gerekir. İlk mektubunda Bornu topraklarına kadar cihadın uzandığından, kendinizi bir yangının içinde bulduğunuzdan ve topraklarınızda cihadın sürdürülmesindeki sebebi soruşturduğunuzdan ve bir kısım insanların bu kıyam hareketini isyan ve terör eylemi, bir kısım insanların ise sünnetin gereği olarak gördüğünden bahsettiniz. Bu işe şaşırduğınızı, işin aslının ortaya çıkarılması gerektiğini, işin ilmî derinliğine işlenmesine karar kıldığınızı ve mazur olmalarını umduğunuzu belirtiniz.

Bornu devleti ve halkı hakkında konuşurken, burasını İslâm dünyasının bir parçası olarak tanıtmaktasınız. Bornu sultanlarının İslâm dünyasındaki belli başlı idareci sınıflarından biri olduğunu söylemektесiniz. Birinci mektubumuzda da belirttiğimiz üzere Bornu sultanları ve idarecileri hakkında tam bir bilgiye sahip değildik. Fakat yaptığımız tahkikatlarla onlar hakkında sizin bize verdiğiniz bilgilerden daha fazlasına sahip olduk. Acaba onlar seleflerinin çizgisinde mi devam etmekte, yoksa kimliklerini mi değiştirdiler, bunu açıklığa kavuşturmanız gerekmektedir. Önemli olan devletlerinin geldiği en son nokta değil midir? Allah her şeyin en iyisini bilir.

Onların hâlen İslâm'a bağlılıklarını sürdürdüklerini, şimdiye kadar İslâm'ı inkara yol açan anlayışları benimsemediklerini söylüyorsunuz.

Diğer yandan, "kardeşim, geçmiş geride kaldı. Müslümanlar arasında sulh en hayırlıdır. Barış için girişimlerde bulunmak büyük ve mükemmel sevap kazandırır. Barışın tesisi için benim bazı noktaları görmezlikten gelmem kadar, sizlerin de anlayışlı davranmanız gerekir" diyorsunuz.

Kardeşim, belirttiğin nokta özlenen bir tutumdur. İleri görüşlü bir yaklaşım, faydası bol bir anlayıştır. Fakat hem sizlerin hem de bizlerin barış sürecinde samimi olmamız gerekmektedir. Biz hayır ve barıştan başka bir beklenti içerisinde değiliz. Barış girişimini hiçbir kayda ve şarta bağlamıyoruz. Aksine Allahu Teâlâ'nın şu hükmüne teslim oluyoruz: "Sana ganimetlerin bölüştürülmesini soruyorlar. De ki, ganimetlerin taksimi Allah'a ve Resulüne aittir. Onun için siz gerçekten mümin kimseler iseniz Allah'tan korkun da birbirinizle aranızı düzeltin. Allah'a ve Resulüne itaat edin"⁵¹, 'eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldırın tarafla savaşın. Eğer dönerse aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever."⁵² Rızasına kavuş-

50 Nahl, 16/125.

51 Enfâl, 8/1.

52 Hucurât, 49/9.

turacak çalışmalarda bulunmamızı Mevlam bize nasip etsin. Sizin için de bizim için de maslahat ancak budur. Allahu Teâlâ şöyle buyurur: *'eğer karı koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakem erkeğin tarafından, bir hakem de kadının ailesinden kendilerine gönderin. Bu arabulucu hakemler gerçekten barıştırmak isterlerse, Allah karı koca arasındaki dargınlık yerine geçim verir. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir, her şeyin aslından haberdardır.'*⁵³

Kardeşim, belirttiğim gibi kendileri ile çekişmeye girilmesi caiz olan veya olmayan kişilerin kimler olduğunun belirlenmesi gerekir. Bugün İslâm tarihindeki seçkin idarecilerin taşıdığı müslüman idarecilerde bulunması gereken şartları bir bütün olarak taşıyan idarecileri görebiliyor musunuz? Kitap ve sünnete sımsıkı sarılan ve onlara bağlı kalmaya çalışan idarecilere itaat edilmesi vatandaşlarına zorunludur. Hatta bu özelliklere sahip idarecilere isyan edilmesi ve onlarla savaşa kalkışılması caiz değildir. Bu nedenle biz, öncelikli olarak idarecilerimizin ıslahına çalıştık. Müslüman kanunun dökülmemesinin, mal emniyetinin sağlanmasının, iffet ve namusların korunmasının gayesini güttük. Bu konuda atılması gereken tüm adımları atmaya çalıştık. İyilikle muamele kapısını kapamak gibi bir niyete bürünmedik. Tüm çabamızla barıştan başka, insanların ıslahını sağlamaktan başka bir gayemiz olmadı.

Barış ve huzur ortamının sağlanmasının sizin ve bizim elimizde gerçekleşmesi için Allah'a dua ediyorum. Bizleri sırat-ı müstakimden ayırmasın. Sevdiği ve razı olduğu bir hâl üzere yaşamayı bizlere muvaffak kılsın. Kalblerimizi yakınlaştırsın, aramızda ülfet peyda etsin. Aramızda dostluk ve rahmeti egemen kılsın. Sizleri ve bizleri bağışlasın. Bu Allah için son derece kolay olan bir durumdur. Allah her şeye kadirdir. Ve's-selâm."⁵⁴

5. Bello'nun Mektuplarının Adresine Ulaşmamasından ve Karşılık Bulamamasından Duyduğu Rahatsızlığı Yansıtan Mektubu

"Kendisine defalarca barış teklifini içeren mektuplar gönderdik. Fakat adresini bulamadı. Gönderdiğimiz mektuplar kendisine ulaşmaz oldu. Tekrar tekrar mektup yazmaya çalıştım. Aramızdaki iletişimi canlı tutmanın mücadelesini verdim. Kendilerinden huzur ortamını perçinlemeyi ve mütarekede bulunmayı teklif ettik. Barış girişimindeki ciddiyetimizi onlara açıkladık. Barış taleplerimizi içeren mektuplarımız kendisine ulaşmıyordu ama el-Hac Emin'den taassup ve mücadele örneği bir başka mektup aldık. Bunun üzerine kendisine şu cevabî mektubumu kaleme aldım:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Kendisinden sonra peygamberin gelmeyeceği hatemu'l-enbiya Muhammed (s.)'e salat u selam olsun. İnananlar için ahkâm-ı şer'iyeyi hakim kılmakla İslâm dinini koruyan Allahu Teâlâ'ya sonsuz hamd u senalar olsun. Kalblerinde hastalık olanları, kaskatı kesilen müşrik kalblerine ünsiyet imkanı vermeyen Allah'a şükürler olsun. Şer'î şerifin esaslarını birbir ortaya koyan Kur'ân'ın koruyucusu kendisidir. Zira Allah (c.) şöyle buyurmaktadır: *"Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız."*⁵⁵ Peygamberlerin şahı Muhammed (s.)'in ruhuna salat u selam olsun. Denildiği üzere, bu ilim hasmına

53 Nisâ, 4/35.

54 Bello, *İnfâku'l-meysûr*, s.170-172.

55 Hicr, 15/9.

da rahmet olur. Onunla haddi aşanların önüne geçilir. Batıl mezheplere intisaptan uzaklaşılır. Cehalet girdabında boğulmaktan kurtulmuş olunur. Peygamberimizin tüm âlinin ve ashabının ruhu şâd olsun. Kıyamet gününe kadar onlara tabi olanlara selam olsun.

Emirulmuminin Osman b. Fûdî'nin oğlu Muhammed Bello'dan el-Hac Emin b. Muhammed el-Kânimî'yi en derin sevgilerim ve en güzel sözlerimle selamlarım.

Cemaatimizden komşularına gönderdiğin mektuptan haberdar olduk. Hak ve hakikati gereğince tespit edebilmek için ciddi bir şekilde düşünmeye çalıştık. Mektubun genelinden anladığımız şudur: Bizden Allahu Teâlâ'nın "Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafta savaşın. Eğer dönerse aralarını adalette düzeltin ve (her işte) adaletili davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever."⁶⁶ beyanına bağlı kalmamızı istemektesin ve kendince bizlere ders veriyorsun. Barışın gerçekleşmesi için bir takım şartlar ortaya koyuyorsun. Bir takım ciddi deliller sunmaya çalışıyor ve ülkenizdeki genel durumdan bahsediyorsun. Barışın gerçekleşmesinden sonraki hedeflerinizi sıralamaktasın.

Kardeşim, Allah size lutfu ile muamele ettiği zaman, bize insaf nazarı ile baktınız. Sana düşen, bir takım yersiz girişimlerden ve anlamsız tutumlardan kaçınmaktır. İddialarının çoğu zayıf mesnetlerdir. Hakkımızda başlattığın tezvirat çoğunlukla batıldır. Size düşen bu tür girişimlerden kaçınmaktır. Cehaletin kurbanı olanlara şefkat hissi duymamızdan dolayı cevabî yazı yazmak durumunda kaldık. Bağırta ve çığırkanlık yapmaya ne hakkınız var!

Özellikle, Bornu savaşı sırasında cemaatten mücavir olduğunuz kişilere karşı takındığınız tavırlar hakkındaki duyularımız mütevatir haber mesabesinde. Gelen haberler ve alınan istihbaratlarla Bornu idarecilerinin İslâm inancını sulandırdıklarını, durumlarının hayra alamet olmadığını öğrenmekteyiz. Bir takım ağaç, taş ve akarsulara kutsiyet atfetmektedirler. Tıpkı cahiliye dönemindeki Kibtilerin Nil ırmağına atfettikleri kutsiyet gibi. Kibtilerin içerisinde putlarının muhafaza edildiği muazzam yapıtları bulunmaktaydı. Konu hakkındaki gerekli değerlendirmelerimizi ilk mektubumuzda açıklamıştık.

"Bornu halkını tekfir ederken delilleriniz nedir? İdarecilerimizin bazı makamlara kurban kesmeleri sadaka niteliğindedir. Onlar bunları yaparken şirk amacı gütmekteydiler. Adakta buldukları yatırlardan veya nesnelere herhangi bir beklenti içerisine girmemekteydiler. Onlar başka yerlere oranla bu maneviyat kokan yerlerde sadaka vermenin daha efdal olduklarını düşünmektedirler" demektesiniz. Gören gözler için hiçbir şey gizli kalmaz. Bizler zahire göre hükmederiz. Her şeyin sırrını bilen ancak Allah'tır. Bir takım taş ve ağaçlara kurban kesenleri, kutsiyet atfedenleri gördüğümüzde çekinmeden küfrüne karar veririz. Bornu halkını tekfir etmemizin sebebi işte bu tür uygulamalardır. Aldığımız haberlere göre, Bornu Emiri ülkenizdeki cemaat üyelerine, Şehu'nun müntesiplerine eza ve cefa etmektedir. Onlar da hicret etmek zorunda kalmışlardır. Sonunda onların hukukunu sağlamak için savaşa başvurduk. Bornu Emiri Hausa sultanlarına destek olmaya, onların yanında hareket etmeye devam etti. Halbuki onların dinine girmeden onlar, ondan hoşnut olmayacaklardır. Küfre rızanın küfür olduğunu inkara mahal yoktur. Herkesin gücü nispetinde küfür ehli ile cihad yapması farzdır. Bornu Emirinin durumunu ortaya koyarken onun küfre düştüğünün bilindiğini görmekteyiz. Siz de bilirsiniz ki, bir ülkenin

idaresi sultanının icraatına bağlıdır. Ülkenin sultanı müslümansa o belde dâru'l-İslâm'dır. Bir ülkenin idarecileri küfür ehli ise orası dâru'l-küfürdür. Ulemanın içtihatlarını inkar edenler ancak cahillerdir. Bahsettiklerimizde bir ihtilafın yoksa dâru'l-harbde oturan müslümanların üç kısım olduklarını bilmeni isteriz: Birinci kısım müslümanlar, İslâmî inançlarını sulandıranlar, imanla küfrü, tevhidle şirki, hakla batılı, doğru ile yanlış birbirine karıştıranlar, ehl-i küfürle dost olanlar, küfür ehlinden farklı hareket etmeyenler. Bunlar hâllerinden memnun, gayr-i İslâmî yaşantılarına meftundurlar. Bunlar hakkında tartışmaya mahal yoktur. Bunlar icmaen küfür ehline benzemiş mürted küffardır. İkinci kısım zümre, orada kendi rızaları ile oturanlar ama hâllerinden hoşnut olmayan, yaptıklarından rahatsızlık duyanlardır. Onları orada tutan dünyevî kaygıları ve çıkarlarıdır. Bunlar icmaen fasıktırlar. Onlar hakkında da tartışmaya girişmek gereksizdir. Üçüncü zümre ise dâru'l-harbde mücadeleye girişen, ülke yönetimine tavır koyanlardır. Bunlar yakın takibe alınan, yolları kesilen, baskıya maruz kalanlar, yöneticileri ile yıldızları barışmayanlardır.

Fıkıh açısından mallarının iade edilmesi veya ganimet olarak kullanılmasına gelince, kendi rızaları ile oralarda ikamet edenler için bir sıkıntı yoktur. Savaşta mağlup edilirlerse mallarına el konulur. Mücadeleye eskiden beri devam edenlere malları iade edilir.

Konu hakkında ehl-i sünnet ulemasının yaklaşımının neler olduğunu detaylı bir şekilde bilmekteyiz. Gönül ister ki bunların hepsini birlikte mütalaa edelim. Mektup çerçevesinde bunu gerçekleştirmek imkansız olduğundan konu ile ilgili yaklaşımlara yeniden göz atmanı isteriz. Onların tövbe ettiklerini, eski tutumlarından vazgeçtiklerini, bu nedenle mallarının ganimet edilemeyeceğini, hayatlarının bağışlanması gerektiğini söylüyor-sun. Onların öldürüldüğüne dair kuvvetli delilleriniz var mı? her şeyden önce böylesi bir girişimden bizim hiçbir haberimiz yoktur. Onların öldürüldüğüne dair bize herhangi bir haber ulaşmamıştır. Hatta böyle bir uygulamada bulunulamayacağına, fethedilen ülkelerdeki insanların can ve mal güvenliğinin sağlanması ile ilgili emirlerimizi içeren ve yetkililere gönderdiğimiz mektuplar bulunmaktadır. Duyularınızın doğruluğunu araştırmak üzere bir heyet gönderiyoruz. İşin aslını öğrenmek için gönderdiğimiz bu heyette danışmanlarımızdan Mihdad b. Luma ve şark ulemasından bir grup bulunmaktadır. Kendileri ile istediğiniz gibi tahkikat yapar, güvenliğinizin sağlanması için ne gerekiyorsa kendilerine önerilerde bulunabilirsiniz. Güvenilir ve emin yollarla olayın içyüzünü ortaya çıkardıklarında savaşa ve kavgaya mahal olan durumları ortadan kaldırıp barış ve sulhun temin edilmesini sağlayacaklardır. Bundan dolayı bu yıl düzenlemeyi düşündüğümüz Bor-nu seferlerini erteledik. Eğer durumlar sizin söylediğiniz gibi ve tövbe edildiği, eski tutumlarından vazgeçtikleri durumu sabit ise o zaman savaşmaktan vazgeçeriz. Geline bu noktada savaş değil barışın tesis edilmesi vacip olur.

Buradan diğer bir konuya geçmek istiyorum. "Bu ümmetin evvelinden daha hayırlı bir başka zümresi gelmeyecektir". Bu sözün hadis mi, yoksa haber mi olduğunu bilmediğinizi söylüyor ve on iki asır sonra yaşayan zümreler olarak ahir zamanda yaşadığımızı belirtiyor ve bu ifadenin doğruluğuna dikkat çekiyorsunuz".

Resulullah (s.)'e mülaki olan bu insanlar hakkında Peygamber Efendimiz (s.) şöyle buyurmaktadır: "Asırların hayırlısı benim çağumdur. Sonra bu asrı takip eden, daha sonra o asrı takip edendir."⁵⁷ *el-Medhal*'de bu hadis hakkında şu yorum yapılmaktadır: "Peygamber

(s.)'in kendi asna dikkat çekmesinin önemli hikmetleri bulunmaktadır. Allahu Teâlâ diğer çağları mahrum kılarak fazileti nasıl sadece bir asra hasredebilir? Halbuki pek çok asırda hayır ve bereket ihsan edilmiştir. Her bir çağın başka asırlarda bulunmayan kendine özgü meziyetleri bulunmaktadır. Her bir asırdaki Allah dinini ikame edecek, ahkâmını egemen kılacak imkanlar hazırlamaktadır. Asr-ı saadet dönemine gelecek olursak, Allahu Teâlâ bu asra özgü bir takım hususiyetler bahşetmiştir. Amel bakımından ashâbın ayağının tozuna bile başkalarının ulaşması mümkün değildir. Çünkü Allah (c.) onları Peygamber (s.)'i görme nimeti ile şereflendirmiştir. Kur'ân'ın inzaline bizzat şahit olmuşlar, Peygamber (s.)'in fem-i saadetinden onun peyderpey tebliğine nail olmuşlardır. Cebrail (a.)'ın vahiy getirişini görmüşlerdir. Nebi (s.)'in yanında cihada katılmış, ona destek olmuş ve onu himaye etmişlerdir. Küfrün ortadan kaldırılışına, İslâm şiarının egemen kılınmasına, İslâm davasının yüceltilmesine katkıda bulunmuşlardır. Her an indirilmeye devam eden Kur'ân âyetlerini büyük bir titizlikle ezberlemeye, Kur'ân'ın ruhuna uygun hareket etmeye, hafıza koyulurken bir harfin bile yanlış anlaşılmasına veya atlanılmasına özen göstermişlerdir. Dağınık hâlde bulunan vahiyleri Mushaf hâline getirmiş, kendilerinden sonrakiler için kolaylık sağlanmasına imkan hazırlamışlardır. İslâm coğrafyasının genişlemesini sağlamışlar ve beldelerin fethini gerçekleştirmişlerdir. Kendilerinden sonra gelen genç kuşaklara rehberlik etmişler, Peygamber (s.)'in hadislerinin tanıtımında öncü rol oynamışlardır. Boş vermişlik ve ihmalkarlığa bürünmeden hadislerin birbir tespitine gayret etmişlerdir". Müellif eserinde sözlerine şu şekilde devam etmektedir: "Onlar tertemiz bir yaşam sürdürdüler. Onlardan sonra gelenlere tabiin adı verildi. Dağınık hâlde bulunan hadis-i şerifleri derlemeye büyük özen gösterdiler. Her biri tek bir hadis-i şerifi veya tek bir meseleyi soruşturmak için aylarca seyahatlerde bulunmuşlardır. Şeriatın ahkâmına sınıksız sarılıp dinin bir bütün olarak anlaşılmasına çaba sarfettiler. Ali b. Ebî Talib, Abdullah ibn Abbas (r.) gibi sahabelerden fıkıh ve tefsir eğitimi aldılar. Ali (kv.)'nin şöyle söylediği bilinmektedir: "Aranızda olduğum sürece ne soracaksınız sorunuz. Yeryüzünün ve semanın inceliklerine ve sırlarına vakıfım ben." Peygamber (s.) İbn Abbas (r.) hakkında "Tercumanu'l-Kur'ân" ifadesini kullanmaktadır. Böyle birileri ile beraber olanların ilmi ne düzeyde bulunur, bir düşünmek gerekiyor. Onların meclisine katılanların yaşantısı nasıl olur, anlamak lazım. Tüm bu özellikleri ile ikinci asır da dinin ikamesi için bir nimet asrı, bir mahz-ı hayr olmuştur. Dinin mübelliği Resulullah (s.)'i dünya gözü ile görenleri görmüşlerdir. Dolayısıyla kendilerinden sonrakilerden üstün tutulmaktadırlar. Sonraki nesil onları takip edenler anlamında etbau't-tabüendir. Onlar ümmetin örnek aldığı fukaha konumuna geldiler. Kur'ân'ın esaslarını öğrenmek isteyenler kendilerine müracaat eder oldu. Vahyin anlaşılması zor yönlerini anlaşılır kılmaya, yanlış anlamaların önüne geçmeye çalıştılar. Allah'a hamdolsun Kur'ân'ı derlenmiş bir şekilde, Mushaf-ı Şerif hâlinde buldular. Hadis-i şerifleri derli toplu bir hâlde, bir araya getirilmiş bir vaziyette buldular. Kur'ân ve hadis-i şeriflerden günün sorunlarına çözüm buldular. Kur'ân ve hadislere göre hüküm çıkarmaya çalıştılar. Şer'i esaslara harfiyen riayet etmek suretiyle fıkıh ilmini vücuda getirdiler. Hadis-i şeriflerden müslüman kimliğini tanıtmaya, hadislerden gereğince yararlanmaya itina gösterdiler. Fıkıh ilminin usulünü ortaya koymaya, dinin aslına uygun bir tarzda anlaşılmasını sağlamaya çalıştılar. Kendi özgün eserlerini telif ettiler. İnsanların işlerini kolaylaştırıp ortaya konan belli usullerle furû'a müteallik esasları belirlemeye çalıştılar ve bir takım müşküllerin giderilmesini sağladılar. Furû'u asla, aslı furû'a bağlı olarak izah ettiler. İlmihal bilgilerinin kazandırılma-

sına çalışılarak ümmet-i Muhammed'in din-i mubine bağlı kalmasında rehber oldular. Hz. Peygamber (s.)'i görenleri görenlerden ilim almaları sebebiyle seçkin konuma geldiler. Kendilerinden sonrakilere neredeyse yapacak başka bir şey bırakmayacak kadar özverili çalıştılar. Bu yüzden onlardan sonra gelenlerin hepsi mukallid konumunda bulunup dinin anlaşılmasında kendilerine tabii oldular. Onların yaklaşımlarını dikkate almadan fikhî beyanda bulunmamaya çalıştılar. Onlara rağmen harekette bulunmanın faydadan uzak olduğunu dile getirdiler. Dinin ahkâmına bir şeylerin ilave edilmesi ve ahkâmından herhangi bir hükümün çıkarılması icmaen merdud olarak kabul edildi.”

“Onun esrarı ortadan kaldırılamaz. Muhalif hareketlerin çokluğu ona zarar veremez.”⁵⁸ Kur’ân ve hadislerin esrarı Kıyamet gününe kadar inkişafını devam ettirecek, Kur’ân’ın mesajı her asırda yenilenerek etkin hâle gelecektir. Kıyamet gününe kadar Allah bu ümmeti aziz kılacak, dinini bu ümmetle diri tutacaktır. Peygamber Efendimiz (s.) şöyle buyurur: “Ümmetimin hâli yağmura benzer. Başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez.”⁵⁹ Peygamberimizin bu hadisinden de anlaşılacağı üzere kimin daha hayırlı, kimin daha kıymetli, Allah yoluna davette kimin daha öncü, dinin ve ahkâm-ı şer’iyyenin anlaşılmasında kimin daha layık olduğu belli değildir. Ümmetin Allah’ın ahkâmını değiştirmesi düşünülemez. Sonraki herhangi bir zamanda yaşayanların sözleri, fiilleri, yaklaşımları ve beyanları ile selef-i salihine aykırı hareket etmeleri düşünülemez. Dinde fetva verecek kişinin her şeyden önce ahkâm-ı şer’iyyeye riayet edip etmediğine bakması gerekmektedir. Dinin aslı kaynaklarına uygun olan yaklaşımları kabul ederiz. Sonraki dönemlerde gelecekle bu dinin anlaşılmasına yarar sağlayacak çok özel katkıları bulunmamaktadır. Dinin ikamesi için bahsedilen nesiller atılması gereken adımları atmış, benimsenmesi gereken çizgiyi belirlemişlerdir. Onlardan sonra gelecek nesiller için yapılacak en güzel işlev hadis-i şerifte de belirtildiği üzere onlara tabii olmaktır. Sonraki dönemlerde gelenlerin elbette bir takım olumlu çabaları, salih amelleri, seçkin tutumları ve samimi katkıları olacaktır. İşte böylece Resulullah (s.)’in bu hadisini açıklamış olduk: “Asırların hayırlısı benim çağumdur. Sonra bu asrı takip eden, daha sonra o asrı takip edendir.”⁶⁰

Bunlar, üstadın “ümmetin sonunda başındakilerden daha üstün kimseler gelmeyecektir.” sözünün açıklamasıdır. Birinci mektubunda işaret ettiğin gibi Bornu ulemasından Muhammed Valî, Malam Tahir ve akranlarının bir benzeri yoktur. Sonra sözüne devamla bunun hadis mi, haber mi olduğu belli değil diyor ve büyük ihtimalle hadis olduğunu iddia ediyorsun. Fakat hadis dediğin metnin senedinden bahsetmiyorsun. Bu nedenle bunun üzerinde daha fazla duramayacağız. Hafız’dan gelen rivayete göre Resulullah (s.)’in şöyle buyurduğunu bilmekteyiz: “Bu ümmetin sonu evvelinden daha hayırlı değildir.” Ne garip şahsiyetsin! Tüm mektuplarında ve eserlerinde Kur’ân ve hadislerle konuya yaklaşmayı şiar edinmemektesin. Mukallid olanların yapması gereken teberrüken veya kulak vermek suretiyle âyet ve hadislerin gereğini yerine getirmektir. Rehberlik yapacakların, deliller ortaya koyacakları zaman ulemanın yaklaşımlarına vakıf olmaları gerekir. İşte o zaman istidlalde bulunulabilir. Bu hâl mukallidlerin durumudur ve içtihat yetkisine sahip olma iddiasını kendilerinde göremezler.

58 Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, Beyrut 1991, c.II, s.894, hadis no:3211.

59 Muhammed İbn İsa et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, tah.Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut 1987, c.V, s.140, hadis no:2869.

60 Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davûd*, c.II, s.626, hadis no: 4657.

Celâleddin es-Suyûtî şöyle demektedir: “İstidlal müçtehit bir alimin belli bir usulle ortaya koyabileceği yaklaşımlardır. İstidalde bulunma yetkisine sahip olmayanlar ehil kimseler değildir.”

et-Tefrika isimli eserinde İmam-ı Gazalî şöyle demektedir: “Mukallide düşen susmaktadır. Çünkü istidalde bulunma, hükümleri beyan etme gücünden yoksundur. Eğer ehil biri ise tabii olan değil ittiba edilen olur. Uyulan değil imam olur. Mukallidler ehil olmadıkları hâlde istinbatta bulunmaya kalkışlırsa yaya kalırlar.”

Benimsediği yaklaşımlara aykırı olan deliller ortaya koyduğumda, merak ediyorum acaba bu delilleri görmezden gelecek ve onlara rağmen hareket edecek misin? Bu konuda ne yapman gerektiğini düşünmez misin? Celâleddin es-Suyûtî şunları söylemektedir: “Kur’ân hakkında beyanda bulunabilmek için kişinin bir dizi ilimden haberdar olması gerekir. Bu ilimlerin sayısının on beş olduğunu söyleyebilirim. İstidlal usulünü bilmeden Kur’ân âyetleri hakkında ileri geri konuşmak, ahkam-ı şer’iyyeden hüküm çıkarmaya kalkışmak uygun değildir. O zaman kişi âyetlerden edinmesi gereken birikimden aciz kalmış olur.” Bu durum Peygamber Efendimiz (s.)’in şu hadisindeki beyanına benzemektedir: “...Her kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın.”⁶¹

Usul erbabı istidalde bulunacak müçtehitlerde, özellikle zahire göre delil getirecek bir karinesinin olmasını zorunlu görmüşlerdir. Kişi Allah’tan utanmasını bilip mertebesinin farkında olmalı, kendinden bekleneni gerçekleştirmelidir. Şartlara haiz değilse taklit erbabı olduğunu bilmeli ve istidalde bulunmayı ehline havale etmelidir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler, onu anlardı. Allah’ın üzerinizdeki lütfü ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız.”⁶² Burada bahsedilen ulu’l-emr müçtehitlerdir. Abdullah, Cabir, İbn Abbas, Mücahid ve Ebu’l-Ali, “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir.”⁶³ âyetindeki ulu’l-emr ibaresinin ehl-i ilim olarak tefsir etmişlerdir. Görmüyor musun, “onu Resule veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi” ibarelerinde özelliklerinden bahsedilen ulema ve fukaha müçtehitlerin mensup olduğu zümrelerdir. Bir mukallidin fakih veya alim diye isimlendirildiğini duydunuz mu? Fakih ve alim unvanlarını mukallidlere atfetmekten kaçınmak müslüman ismini yahudiye vermekten kaçınmak gibidir. Özellikle Allahu Teâlâ’nın şu âyet-i kerimesi zikre değerdir: “O, yaptığından sorumlu olmaz, onlar ise sorumlu tutulacaklardır.”⁶⁴

Diğer bir iddiana gelince, şunları söylemektesin: “Ümmet-i Muhammed’in gelmiş ve geçmiş ulema ve müçtehitlerinden kim bu tür delillerle yola çıkmış, ümmetin genelini tekfir etmiş ve düşmanlık iddiasında bulunmuştur? Bid’at ve inkar eylemlerine her çağda ve her beldede rastlanabilir. Bu işi büyütmenin ne anlamı var?”

61 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l-Buharî*, İstanbul 1992, c.I, s.35.

62 Nisâ, 4/83.

63 Nisâ, 4/59.

64 Enbiyâ, 21/23.

Biz Bornu halkıyla savaşmıyoruz. Daha önce bahsettiğimiz özellikteki zünrelerle mücadele ediyoruz. Yazılarınızda ortaya koyduğunuz yaklaşımlar ve vardığınız bir takım yargılar batıl hükümlerdir. Mefasidi ortadan kaldıracak ve munkırata tavır koyacak gücü olanların yanlış ortadan kaldırma girişimlerinin caiz olmadığı nasıl söylenebilir? Daha önceki ulemanın hakkında konuşmadığı ya da ortadan kaldırmadığı munkirat hakkında ileri geri konuşulması caiz değildir demek, Allah adına yemin ederim ki, batıldır. Askıya el-Hac Muhammed'in sorduğu sorulara cevap verirken el-Mağlî şunları söylemektedir: "Senin Allah'ın lutfuna nail olman için dua ediyorum. Dünya ve ahirette akıbetinin hayırlı olmasını diliyorum. Batıl hakkında gevşek davranma. Bugün batıla son verecek bir gücün var. Bu işi yapacak ben değilim, sensin. Karşılaştığın işler hayırlı ise geri durma, yoluna devam eyle. Yok eğer şer ise onları ortadan kaldırmaya çalış. Mülkün tamamı Allah'a aittir. Sen ise Allah'ın kulusun. Yapabildiğin kadar ıslah girişiminde bulunman vaciptir. *Behcetu'n-nüfîs* isimli eserinde Veliyullah b. Ebî Cenre şöyle demektedir: "Bu açık beyandan sonra cevazına hükmederler. Fasid uygulamaların bir kısmı hakkında selef ulemasının değerlendirmede bulunmaması, onlara engel olunamayacaktır denemez. Şer'i şerife aykırı olan bir fasid davranışı görenlerin daha önce onun hakkında konuşulmamıştır diye konunun üzerine gitmemeleri bir başka sakat davranıştır. Belki onların nazarında böylesi bir fiil gerçekleşmiş de gerçekleşmemiş de olabilir veya hadisenin bir boyutu yaşanmış olabilir. Zamanımızda fasid davranışlar belirgin bir tarzda ortaya çıkmışsa onların üzerine gitmemek olur mu?"

Bu minvalde Razî (r.) şöyle der: "Muahhar fukahanın karşısına musemmaları farklı bir takım esma çıkmıştır. Zira bu esma şer'i açıdan ilk asırlarda caizdi. Bugün ise başka açıdan caiz görülmemektedir. İsim caiz olarak bilinmesine rağmen, bir takım fasid davranışlarda bulunulmuşsa gaffetlerine yorulmuş olabilir. Ya da yanlış değerlendirmede bulunmuş olabilirler. Çünkü hiçbir insan hatadan mazur, lâ yus'el görülemez. Yanlış yapan birilerinin hatalarına nasıl tabii olunabilir?" Konu hakkındaki iki yaklaşım budur. Üçüncü yol tercihimizdir. Çünkü mü'minlerin salah yolunu seçmesi esastır. Daha öncekiler başka şeylerle ilgilenmedikleri için doğru veya yanlış ayrımında bulunamamış olabilirler. Şayet dikkatlerini çekseydi konu hakkında değerlendirmelerde bulunurlardı. Cevazına veya men'ine hükmederlerdi. Eğer nakledilecek bir girişimde bulunmuşlarsa şimdi onlardan neyi nakledelimi? Konu hakkında fetva verilmişse mukallitler neye göre hareket edecekler? Peygamber (s.) şöyle buyurur: "İnsanların tutunduğu zincirin halklarının kopuşu birbirini izlemesi gibi İslam'ın halkları da bir bir kopacaktır. Bunların ilki hükmün (adalet) ortadan kalkması, sonuncusu namazın ortadan kalkmasıdır."⁶⁵ İlahî ahkâmın fesda uğratılması yavaş yavaş olur. Hadisin devamında, "Akıllı kişi İslam'ın hükümlerinin ortadan kaldırılmasına fırsat vermeyen, ilahi hükümleri etkisiz hale getirmeye çalışanlardan uzaklaşan kişidir." şeklinde buyurulmaktadır.

Diğer bir hadisinde ise şöyle buyurur: 'enes b. Malik (r.)'dan rivayet edilmiştir. Resullullah (s.) bana şöyle buyurdu: Evladım! Hiç kimseye karşı kalbinde bir hile bulunmaksızın sabaha çıkmaya veya akşama varmaya gücün yeterse (bunu) yap! Sonra bana şöyle buyurdu: Evladım, işte benim sünnetim budur. Kim sünnetimi ihya ederse beni ihya etmiş ve kim beni ihya ederse cennette benimle beraber olur."⁶⁶ İnsanlara yaranmaya kal-

65 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1992, c.V, s.251.

66 et-Tirmizî, *Sünenu Tirmizî*, c.V, s.45.

kışmayın, Hak'la beraber olun. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.) şöyle buyurmaktadır: "Huzeyfe (r.)'dan rivayet edilmiştir. Resulullah (s.) şöyle buyurdu: Herkes iyilik yaparsa biz de iyilik yaparız ve onlar haksızlık yaparsa biz de haksızlık yaparız diyen taltikçilerden olmayın! Fakat kendinizi, herkes iyilik yaparsa iyilik yapmaya ve şayet kötülük yaparlarsa haksızlık yapmamaya hazırlayınız."⁶⁷

Diğer sözüne gelince, "Sizden Fülânî devletinde Fülânîlerin yaptıkları muteber ehl-i sünnet ulemasının şu veya bu çizgisine benzememektedir diye bahsetmek istiyorum".

Kardeşim, bunun örneklerini saymakla bitiremeyiz. Soruna cevap olarak Sunni Ali'den sonra Songhay Devletinin hükümdarı olan Askıya adıyla maruf Muhammed b. Ebubekir'in mücadelesini hatırlatırım. İktidara geldikten sonra fetva kurulu başkanı olarak el-Mağîlî et-Tilmisânî'yi atamıştır. el-Mağîlî, Askıya Muhammed'in mektubuna verdiği cevabında şunları söylemektedir: "Sunni Ali'nin durumu hakkındaki sorunuzun cevabına gelince, onun annesi halkı gayr-i Müslim olan Fara kentindedir. Fara halkı putperest olup bir takım ağaç ve taşlara tapınmaktadırlar. Onlara adakta ve onların makamlarında dilekte bulunmaktadırlar. Onlara başvurmadan savaşa koyulmazlar. Putları aziz bilmekte ve her an onların hizmetine yelmektelerdir. Kendilerinin sihirbazları ve kahinleri bulunmaktadır. Sunni Ali küçüklüğünden yetişkinliğine kadar onların yanında ikamet etti. Onların akide ve şirklerine bezenmeye, onlar gibi yaşamaya koyuldu. Babasının ölümünden sonra saltanata talip oldu. Songhay'da kan kusturmaya başladı. Songhay halkını zorla tahakküm altına alıp idaresini demir bilek hâlinde sürdürmeye çalıştı. Babası da kendisi gibi eski Songhay hükümdarı olarak küçüklüğünden ilerleyen yaşına kadar yakınları ile birlikte hareket etmiştir. Diğer müslümanlar gibi o da kelime-i şehadet getirmekte, Ramazan orucunu tutmakta, mescitlerde ve diğer hayır kurumlarında bir takım hayır hasenatta bulunmaktaydı. Bununla birlikte bir kısım makamlara, ağaç ve taşlara kutsiyet atfetmekte ve onlar adına kurbanlar kesmekteydi. Onlar için sadaka ve nezirde bulunmaktaydı. Sihirbazlar ve kahinler kendisine yardımcı olmaktaydı. Onun hasletlerinden biri ise kadınlara karşı dirayetsiz olması, kadınlarla nikahsız ilişkiye girmesi ve İslâm'ın diğer hükümlerini çiğnemesiydi. Ülkede gözüne takılan, hoşuna giden ve gönül verdiği kadınları edinmeye çalışırdı. Onun bir başka özelliği ise müslümanların kanını dökmesiydi. Kurra ve ulemanın çok kişinin hayatına kastetti. Pek çok dindar ismin, kadınların, kundaktaki çocukların canına kıydı. Ölünceye kadar bu huyunu devam ettirdi. Ondan sonra Askıya sultan oldu. İnsanları şirk ve bozgunculuktan uzaklaşturmaya çalıştı. Zulüm erbabı, zorba yönetimi ile Sunni Ali ve avanesinin durumu hakkında ne tür bir yargıda bulunulabilir? Onlar kafir midir, değil midir? Onların mağlup edilmesinden sonra çocukları esir edilebilir mi? Bu ve benzeri soruların sorulara cevap sadedinde şunları söyleyebiliriz:

Sunni Ali ile onun avanesi ve yardımcıları hiç şüphesiz zulüm ve fasıklığı ile en ileri noktaya varanlardır. Allah'ın hükümlerinin icra edilmesini engelliyor, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar. Onlara karşı başlattığı cihadı ile Askıya Muhammed onlardan saltanatı ele geçirdi. Onların kafir olup olmadığına gelince, hiç kimse ehl-i kiblede birini işlediği günahundan dolayı tekfir edemez. Sunni Ali'nin durumu ise küfrünün sabit olmasıdır. Durum anlatığımız gibi ise cevabımız budur. Onun gibi hareket edenler de küfre düşmüşlerdir. Çocuklarının köleleştirilmesine gelince, bunun mümkünliğini görmüyorum. Küfür üç çeşittir:

Birincisi asaleten kafir olanlar. Hristiyan, Yahudi, mecusu ve diğerleri gibi anne babadan kafir olarak doğanlar. İkincisi müslüman olduktan sonra İslâm'dan irtidat edenler. Onların İslâm dininden çıkıp küfrün sembolü başka bir inanca sahip oldukları açık ve seçik bilinmektedir. Üçüncüsü kendilerinin müslüman olduklarını iddia ettikleri hâlde bizlerin küfrüne hüküm verdiklerimizdir. Çünkü onların zahiri yaşantıları tamamen küfrün bir tezahürüdür. Bunun örneği Sunni Ali olayıdır. Asaleten kafir olanların kadın ve çocukları esir edilip malları ganimet olarak kullanılabilir. Bu konuda ulema arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. İrtidat eden kafirler hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İslâm dininden irtidat edip küfre giren insanlardan ehl-i Hısn hakkında İbnü'l-Kasım şunları söylemektedir: "Kadınlarını ve çocuklarını esir etmeyiniz. Mallarına gelince onlar artık Müslümanlarındır". İbn Rüşd ise şöyle demektedir: "Bu durum akli açıdan doğru bir yaklaşımdır. Çünkü mürtetler aslen hürdürler". İbn Kasım'ın mürtetler hakkındaki görüşü şöyledir: "Selef imamları ve ulemasına göre irtidada kalkışan kişiler tövbeyle davet edilirler. Eğer tövbe ederlerse kendilerine dokunulmaz. Tövbe etmezlerse küfrü seçtiklerinden dolayı kılıçla öldürülürler. Çocukları esir edilemez ama İslâm'ı kabul etmeleri konusunda zorlanırlar".

Mubtasar'da şöyle denilmektedir: "Bir cemaat irtidat ederse onlarla savaşınız". Bu meyanda Sibrihaytî de şöyle demektedir: "Büyükler tövbeyle davet edilir, küçükler İslâm'ı kabule zorlanılır ve malları vakfedilip ailelerine bırakılmaz. Bu Hz. Ömer (r.)'ın uygulamasıdır. Bunun aksini beyan eden ulema ve selef-i salihinin sayısı azdır". Asbağ ise şunları söyler: "Savaşan kafirler zümreleri gibi hem kendileri hem aileleri hem de çocukları esir edilmektedirler". Vallahi bu durum Ömer ve Ebubekir hazretlerinin icraatlarına aykırıdır. Zira Hz. Ebubekir (r.) ahitlerini bozup irtidat eden Arapların büyükleri ile savaşmış, kadın ve çocuklarını esir etmiştir. Haklarına riayet edilmiştir. Bu Ebubekir (r.)'ın tatbikatıdır. Hidayet ve tevfiği nasip eden Allah'tır".

Kendisine sultana tabii müslümanların durumu hakkında sorular soruldu. Şöyle ki: Haram işleyen bir sultanın durumu hakkında cevabınız nedir? Sorulan bu soruya verdiği cevabında şunları söyler: "Hangi işlerimizin helal olduğunu, hangilerinin haram olduğunu gayet iyi biliyorum. Konu hakkında değerlendirmede bulunan fukaha bu tür kişilerin durumunu niyetlerine bağlı olarak izah etmişlerdir. Aslanan bu değil mi diye sorduğunda elbette dediler. Kişileri niyetlerine göre değerlendirmek gerekir. Zulüm ve baskı uygulamaları ile tanınan bir sultana zalim denmez mi? Allah'ın haram kıldıklarını helal saymaya çalışan sultan kafir olarak kabul edilmez mi? İşte fukahanın yaklaşımı bu minvaldedir.

İnsanların kazançlarını haksız yere ele geçiren, insanların mallarını haksız yere yiyen, Allah'ın haramlarını helal saymaya çalışan kişinin küfrüne hükmedilir. Hak ve hakikati inkar edenler batılın kisvesine bürünenlerdir".

Kendisine başka şeyler de soruldu. O sorulan sorulara bir bir cevap verdi. Adil bir hükümdara kavuşulunca, muteber kabul edilen ölçüt ilim olur. Ülkesi mamur ve kalkınmış olur. Halk arasında adalet ve eşitlik sağlanmış olur. Adaleti diğer ülkelerde dillere destan hâline gelir. Fukaha ve ulemanın rağbet ettiği, ziyaretine geldiklerine ve kendisiyle birlikte hareket ettiklerine şahit olunur. İşte bunlardan biridir el-Mağîlî. Kendisi hacca gittiğinde Akıb Ansamî, Celâleddin es-Suyûtî ve diğer ulema ile müzakerelerde bulunmuştur. Onun mektuplarına benzer tarzda onlar tarafından da benzerî nasihatleri içeren mektuplar gönderilmiştir. Onun adalet ve istikametine onlar da şahadet etmişlerdir.

Günümüzdeki ve ülkelerimizdeki durumlar gibi onun ülkesi ve idaresinin durumları

da ortadadır. Onun örneği ve verdiği fetvaları, cihadın seyri hakkındaki esaslı değerlendirmeleri sana yeterlidir sanırım.

Tüm bunları gereğince algıladı isen cihadımızın hak, davamızın sahih olduğunu anlarsın. Çünkü âyetlerin, hadislerin ve ulema kavillerinin ışığında devam eden bir mücadeleimiz vardır bizim. Asla asabiyet, dalalet ve batıl mücadelenin içinde yer almadık bizler.

“Mehdinin gelmesi, İsa (a.)’ın nüzulü uzak değildir” sözüne gelince, şunları ifade edebiliriz:

Sözünde samimi isen bil ki, Mehdinin gelmesi ile hak yerini bulacak, ahd gerçekleşecektir. Şu an hak ve adaletin tesisi tam olarak sağlanamamışsa Mehdinin zuhuru gerçekleşmemiş demektir. Bizim herhangi bir şekilde mehdilik iddiamız olmamıştır. Nasıl olur da bizim mehdilik iddiasına kalkıştığımızdan, Mehdi hareketini başlattığımızdan bahsedebilirsin. Mehdinin kendisi ve geleceğine dair bir takım alametler henüz ortaya çıkmamıştır. *Kitâbu'l-burbân fi âlâmâtî'l-mehdî âbri'z-zaman, el-'irfu'l-verdî fi abbâri'l-mehdî* ve benzeri eserleri okuyan kişiler, şartlarına haiz olmadıkları hâlde nasıl mehdilik iddiasında bulunabilirler? Mehdinin zuhur edeceği ve ahır zamanın da yakın olduğu elbette kabulümüzdür.

“Geçmiş ulemanın çizgisini bir kenara bırakıp bugün kendilerini içtihat makamında görenler vardır. Geleneği bırakıp saplantılara bürünenler vardır. O nedenle bu tür kişilerle irtibatı kestim. Ne acayip hâller... Allah'tan selamet ve kurtuluş dileriz” şeklindeki sözlerine gelince, öncelikle umarım bu sözünüzü bizim hakkımızda beyan etmiş olamazsınız. Zira bu son derece saçma bir yaklaşımdır. Daha önce konuyla ilgili detaylı açıklamalarda bulunduğum için üzerinde durmayı bile lüzumsuz görüyorum.

“Bornu halkını ve idaresini savunmak durumunda değilim. Değişik zamanlarda ve farklı bölgelerde İslâm’a rağmen hareket edilmişse bunları benimseyecek de değilim. Bornu halkı idarecilerinin şer’i anlayışa aykırı hareket ettiklerini inkar etmiyoruz. Onların bu tür icraatlarından memnun kaldığımızı söylemiyoruz. Fakat Allah’ın, yaptıklarından dolayı onların başına bunları musallat ettiğini ve sizinle onları cezanlandırdığını düşünüyoruz. İstikametten ayrıldıktan sonra tövbe ederlerse onlar kurtulurlar. Tövbe ettikleri hâlde sizlerin onlara savaş açmanız izah edilemez bir fecaattir” sözleriniz hakkında da sanırım yeterli açıklama yapmış durumdayım.

“Sudan halkı hakkında yeterli bilgim yoktur. Bornu topraklarında savaşa kalkışmazsanız onlarla sizin aranızda girecek, işlerinize karışacak değilim. Güvenilir ve bilge bir dostumu size elçi olarak gönderiyorum. Kendisinden hayırlı haberler getirmesini diliyorum. Eğer barış gerçekleşecek olursa kendisine gerekli tüm yetkileri verdim. Eğer savaşa gayeniz ona da hazırız” sözünüze gelince, şunları ifade edebilirim:

Her şeyin aslını ve esasını bilen hiç şüphesiz Allah’tır ve Allah bizleri doğru hareket etmeye muvaffak kulsın. Biz Bornu halkına gereksiz ve anlamsız yere savaş açmadık. Gerekçelerimizi daha önce detaylı bir şekilde sizlere sunduk. Davet ettiğin sulh girişimini daha önce defalarca tekrarladık. Her yıl barış yapabiliriz umuduyla sizinle sürekli mektuplaştık. Mektuplarımızın size ulaşmadığı zannına kapıldık. Gönderdiğimiz mektuplara cevap alamadığımız için mektuplarımızdaki taleplerimiz, barış umutlarımız size ulaşmadı diye düştük. İnşallah barış gerçekleşir. Mevlam sizleri de bizleri de hayra muvaffak kulsın.

“Konu hakkında şark ulemasına danışmak üzere gönderdiğim evrakı bekliyorum. Onlara gönderdiğim yazılarımda iki grup arasındaki durumu açıkladım. Onlardan gelen ce-

vap sizin haklılığınızı destekler nitelikte olursa kabul eder ve hakkı teslim ederim. Yok eğer sizin haksızlığınıza dair olursa, o zaman onları size gönderirim” şeklindeki sözlerini ze gelince, Allah’tan hayırlısı derim. Sorunlarında bizlere insaf dışı ve gerçek dışı bir yaklaşım serdeden birey olarak bizleri başkasına nasıl tanıttığınızı sezer gibi oluyoruz. Siz de bilirsiniz ki sorulan soruya göre cevap verilir. Bize gönderdiğiniz mektuplarında hep haksız ithamların yer almaktadır. Şark ulemasına gönderdiğini söylediğiniz mektubun içeriğinden hiç bahsetmiyorsun. Hakkımızda haksız tezvıratta bulunan biri olarak yanlış ve aykırı bir tutum izlemediğini ne bilelim? Korkarız kendince gerekçeler sıralanmış, sözü kendi bildiğince aktarmışsınızdır. Ben bile bana sordukların muvacehesinde cevabımı sunuyorum. Eğer gerçekten taraflar arasındaki durumu olduğu gibi ve objektif bir şekilde aktarmışsanız hakikat tecelli edecektir elbette. İşin aslı ortaya çıkacak, taassup ve tarafgir tutumdan kurtulmuş olacaksınız.

“Barış gerçekleşecek olursa herkes beklentisine kavuşmuş olacak, silahlar bırakılacak, savaştan vazgeçilecek, tüccarlar rahatlıkla seyahatlerini gerçekleştirecekler, hacılar haclarını ifa etmek üzere rahatlıkla yola revan olacak, emniyet, asayiş ve huzur sağlanacaktır. Osman b. Fûdî’yi hayatı boyunca yerinde hareket eden örnek bir şahsiyet olarak tanıdım. Şanının yüceliğine, saygın bir şahsiyet olduğuna kefilim. Kendime yakın hissettiğim, candan sevdiğim bir insandır kendisi. Onun hakkında güzel intibalara sahip birisiyim. Onun hayırlı ve mübarek bir insan olduğunu düşünüyorum” şeklindeki sözlerinize gelince, inşaallah barış gerçekleşecektir. Allah (c.) her türlü engeli aşmamızı nasip etsin. Görüştüğün kişilerden Şehu’nun salahiyetine dair olumlu haberler aldığını söylüyorsun. Çünkü kendisi hayra koşan, İslâmî esasları temsil etmeye layık ve ehil bir insandır. Kendisini ziyaret edenler onda hakikat ve asalet örneğine şahit olmaktadırlar. Gerçek ulemanın kimliği hakkında el-Mağîlî şunları söylemektedir: ‘nerede rastlarsan, zikir ulemasından bir alime tabii olmaya, ondan yararlanmaya çalış. Çünkü zikir uleması geçmiş ümmetlerin peygamberleri mesabesinde. Kendilerine güvenmek ve onlarla beraber olmak gerekir. Onların davasına katılmak ve onlarla birlikte hareket etmek gerekir”. Allah üstadımıza uzun ömürler versin, onu başımızdan eksik etmesin, hayırlı hizmetlerinin devamını nasip etsin. Akıbetini hayırlı eylesin. Onun anlatılamayacak kadar seçkin hasletleri ve güzel menkabeleri vardır.

“Oğlu Muhammed Bello’nun mevkii ve konumu hakkında herhangi bir bilgi yoktu. Onun hakkında hayır şer, iyi kötü noktasında bir değerlendirmem bulunmamaktaydı. Hayırlı bir çabası olursa onunla beraber olmayı, şerre sapsarsa ona karşı tavır koymayı düşünüyordum. Kendisinden gelen ilk mektubunu okuduğumda onun saltanat ve iktidar kavgasına rütulmuş biri olduğu intibasına kapıldım. Eğer öyle ise onun otorite ve gücünden korkmadığımı, kendisinden çekinmediğimi beyan ettim. Bununla birlikte onun üzerine bir saldırıda bulunmayı, ülkesine karşı kötü niyetlerle planlar kurmayı düşünmedim. Gerçi onlardan bunu gerektirecek bir durumla da karşılaşmadım. Hakkımızda neler düşündüğünü Allah’a havale ediyorum. Hakimler Hakimi’nin rızasına uygun hareket etmeyi tercih ederim. Zalimlerin zulmüne boyun eğmekten O’na sığınırım” şeklindeki sözüne gelince, biz de hakkımızda hayır talebinde bulunmanızı, şerri hatırlatacak yaklaşımlardan kaçınmayı niyaz ederiz. Zira Allahu Teâlâ’nın şu beyanı bizim ölçümüzdür: “Dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rab-bim tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak is-

temiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslab etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı ile dir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim.⁶⁸

İlk mektubundan davamın saltanat kavgası olduğunu zannettiğinden ve bu nedenle benim otorite ve hakimiyetinden korkmadığını beyan etmekte sin. Eğer bizim böyle bir durumumuz olsaydı, izlemen gereken çizginin doğrusu elbette bu olurdu. Bu noktada Allahü Teâlâ şöyle buyurur: "Musa şöyle cevap verdi: Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, demek ki bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekildir."⁶⁹

Aleyhimizde tutum sergilediğ in, hakkımızda ileri geri sözler sarf ettiğ in, mektuplarına cevap olarak gönderdiğ im birinci ve ikinci mektuplarını yüzeysel bir şekilde okuduğ un anlaşılmalıdır. Sözlerimizi dilediğ in gibi çarpıtmışsın. Bu insafsızca bir tutumdur. Biz size cevap verirken, sizin bize karşı kullandığınız bir dille cevap vermeye kalkışmadık. "Bir kötülüğ ün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükafaatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez."⁷⁰ Bu nedenle biz rencide edecek bir üslup kullanmadık. Olgun kişiye yakışan kötü söz söyleyen ve sövene karşı kötülükle cevap vermemektir. Keşke bizimle ihtilafa düşerken insafı elden bırakmamış olsaydın. Tehdit ve cürmün hakkından gelecek olan Allah'tır. Kimin ne yaptığını bilen O'dur. Bu tür salvolar karşısında Allah'tan korkum beni aynı üslupla cevap vermekten alıkoymdu. Yapılanlara ve söylenenlere aldırış etmedim. İş fazla dallandırıp budaklandırmamaya, olanları fazla deşelememeye çalıştım. Kötü tutum sergileyenleri cehaletlerine yordum. Cahillerle benzer duruş sergilemekten kaçındım. Ölçüm Allahü Teâlâ'nın şu beyanı oldu: "Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazuu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) Selam! derler (geçerler)."⁷¹ Bu nedenle mektubunuza cevap verirken hamd u sena ve salveleden sonra mektubunuzda şöyleşöyle demektesiniz diye kendi sözlerinize cevap vermeye çalışmaktayım. Sizin amelleriniz size, bizim yaptıklarımız bizedir. Allah'ın selamı üzerinize olsun. Mevlam hepimizi cahillerden eylesin.

Aynı şekilde cevap vermekten, hakkınızda sarf ettiğ iniz sözlerin benzerinde bulunarak sizlere rahatsızlık vermekten kaçınmaya çalıştık. Köpeklerin ulumasının bulutlara zarar veremeyeceğini bildiğ imizden bazı şeyleri görmezden geldik. Nitekim Hasan b. Sabit bir şiirinde ne güzel söyler:

*"Bana sövmeyin. Ben başkasının değil
Kerim insanların üslubunu takınıyorum.
Bayağı bir söylemle cevap vermeyeceğim.
Değeri düşük insanların gizli hâllerini
Ortaya çıkaracak bir üslup takınmayacağım."*

Bir başka şair ise şöyle seslenir:

*"Denizin kabarıp coşması bana zarar veremez.
Yine de onun dalgalarına taş atarım."*

68 Hüd, 11/88.

69 Kasas, 28/28.

70 Şûrâ, 42/40.

71 Furkan, 25/63.

Cerir ise şöyle der:

*"Ferezdek dört Murabba'ı öldüreceğini zannediyor.
Ey Murabba", selamet ve huzurun yok edilmesi kötülük değil mi?"*

İğneleyici sözleriyle ne garip ki, ikinci mektubunda hâlâ sövmeye devam ediyorsun. Beni cedelleşmeye zorluyorsun. Mektuplarını okuyan insan senin kavga meraklısı, cedelleşme sevdalısı olduğunu hemen anlar. Belirttiğimiz mektuplarınızı okuyanların ne tür cirkin, kötü ve basit sözler kullandığınızı görmemesi mümkün değildir. İşte bir şür:

*"Benu Acel babalarını çağırarak beni taşıyorlar
Ey Allah'ın kulları, acele davrananların abmak olduğunu haykırıyorum."*

Muhammed Bello'nun "üstadımız Şehu'nun yaptıkları Resulullah'ın sünnetine uymaktadır" sözünü ele alacak olursak, ilm-i beyandan ne kadar yoksun olduğunu öncelikle ifade etmek isterim. Zira müşebbihin varlığı müşebbihun bih'in varlığı ile mümkündür. Hâllerindeki farklılıkla ayrışma gözlenirse hakikat erbabi neyin doğru olduğunu ortaya koyar. Maksadım ileri geri konuşan bu adamın çığırkanlığına kanıp da ortalığı velveleye vermek değildir. Bu nedenle ihvanımıza nasihat etmeyi öncelikli görev olarak düşünmekteyiz. Cedelleşmek istemiyorum, akl-ı selimle hareket edilmesini arzuluyorum. Bunun aksine hareket edenler bilsin ki, Hakk niyetlerinin aksine tecelli edecektir. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir."⁷²

6. Şehu'nun el-Kânimî'ye Barış Teklifi

Daha önceki mektupların kendisine ulaşmadığını belirten Bello, bir takım taleplerle Şehu tarafından şu mektubun gönderildiğini beyan etmektedir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Kendisinden başka ilah bulunmayan Allahu Teâlâ'ya hamd eder, kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan Peygamber Efendimize, âline ve ashabına salât u selâm ederim. Müslümanların sultanı Emirülmuminin Osman b. Fûdî'den bilginler bilgini Muhammed Emin el-Kânimî'ye binlerce kez selam ve saygılarla. Size bu mektubumuzu yazmaktaki kastımız yanlış anlaşılmanızı sağlamaktır. Cemaatimizden komşularınız sizin hakkınızda bizlere artan şikayetlerini iletmektedirler. Size karşı bizlerden kendilerine yardımcı olmanızı istemektedirler. Onlara duyarsız kalmamız düşünülemez için mazlum ve mustazafları kendi kaderlerine terk edemeyeceğimizi bilmekteydik. Yolumuzun hak yol, ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolu olduğunu bilmenizi isteriz. Hakkın ikame edilmesi, sünnete ittibanın sağlanması, batıl yoldan kurtuluşun gerçekleşmesi, Hanif inancının benimsenmesi, günahkarlar konusunda müsamahanın gerçekleşmesi ve münkerden uzaklaşılmasının temin edilmesi hedefimizdir. Küfre düşmeyen insanları tekfir etmemiz mümkün mü? Sizden ricam, Bornu Emirine ve halkına tövbe etmelerini, Allah yoluna koyulmalarını ve dine aykırı tüm âdetlerden kaçınmalarını sağlamanızdır. Bornu halkı ve Bornu'da yaşayan ce-

maat üyelerimizin aynı haklara sahip hâle gelmesi, savaşın durması ve barışın gerçekleşmesi için yegane şarttır. Bizimle mütareke yapmanız ve bize karşı saldırgan tutumdan vazgeçmeniz sonucu Emirle cemaat arasında şartları ve esasları belli bir sulh gerçekleşecektir. Antlaşmanın prensiplerine riayet ettikleri ve tarafların birbirinden memnun kalmaları hâlinde bizimle onlar arasındaki savaş bitecektir. Tutumlarını değiştirir, eski güzel hâllerine dönmeye razı olurlarsa onlarla beraber olman ve onların yardımına koşman iyi olacaktır. Allahu Teâlâ şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Allah'ın şiarlarına (dinin alametlerine, hac için koyduğu emir ve yasaklarına ve yapılması gereken) şiarlarına/esaslarına, haram aya, (Allah'a sunulan) kurbana, (onlara takılan) gerdanlıklara ve Rab'lerinden bol nimet (ticaret) ve rıza isteyerek Beyt-i Haram'a yönelip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin! İbramdan çıktığımız zaman isterseniz avlanabilirsiniz. (Hudeybiye'de) Mescid-i Haram'dan sizi men ettikleri için bir kavme karşı duyduğunuz kin, sizi haddi aşmaya sevketmesin. İyilik ve takva (Allah'ın emirlerine uygun yaşama/Karşı gelmekten sakınma)da yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun! Şüphesiz Allah'ın, (emirlerini çiğneyenlere karşı) cezası çok şiddetlidir."*⁷³ Ve's-selam"⁷⁴

7. Şehu'nun Barış Teklifine Kânimî'nin Verdiği Cevap

Elçileri Malam Osman'la birlikte gönderilen iki mektubun adresini bulduğunu söyleyen Bello, bundan son derece sevinçli olduklarını ve yıllardır devam eden tartışmalara son veren bu mektubun metnini şu şekilde vermektedir.

"Allah'a hamd, Resululah (s.)'e salat u selam olsun. Allah'ın aciz kulu Muhammed Emin b. Muhammed el-Kânimî'den sultanu'l-ulema Şeyh Osman b. Fûdî'ye. Mevlam onu ve bizi saadât-ı kirâmın yoluna süluk eylesin. Kendilerini selamın en güzeli ile selamlar, Allah'ın rahmetinin ve bereketinin üzerine olmasını niyaz ederim. Mektubunuz elime ulaştı, satır aralarına varana kadar heyecanla okudum. Ülkemizdeki cemaatinize bağlı ihvanınızın artan şikayetlerinden bahsediyorsunuz. Sizi temin ederim ki, onlara şikayet etmelerini gerektirecek bir icraatta bulunduğumuzu hatırlamıyorum. Ülkemizde bir takım kargaşa ve sıkıntılara yol açanlar asıl onlardır. Halkın mallarını talan ediyorlar, hür insanları köleleştiriyorlar, haksız yere kan döküyorlar, topraklarımızı ateşe veriyorlar. Bunlar karşısında müdafaa savaşı yapmak, ele geçirdiklerini kurtarmak istedik. Yine söylüyorum, Allah güç verdikçe onları keyfi hareket etmelerine müsaade edecek değilim. Bazen onlar galip geliyor, bazen bizler hakim oluyoruz. Üç yıldır onlarla savaşımızın seyri budur. Onlarla savaş başlatan ilk taraf asla biz olmadık. Onlara zarar vermeyi hiç düşünmedik. Allah aşkına söyleyin, bu yaptıklarının ilmen ve şer'an bir izahı var mı? Tehditleri devam ettikçe onlara karşı savaşmaktan geri duracak değiliz. Ama sözünüze güvenerek kardeş kavgasının artık durmasını umuyoruz. Komşumuz olan ihvanınız mukallid ve cahil insanlardır. Kavgaları servet ve hakimiyet mücadelesidir. Öyle ki artık halkımızı canlarından bezdirir hale geldiler. Onları bu halleri ile yaptıklarında karşılıksız bırakmayacağız. Gereğini yapmak üzere bize garanti verirsiniz, sabırla işin sonucunu bekleyeceğiz. Ülkemize saldırı düzenlemek ve savaşmak için gelenlere karşı onurlu mücadelemizi sürdüreceğiz. *"Allah bunu, size ancak bir müjde olsun ve kalbleriniz bununla yatışsın diye yapmıştır. Yardım/zafer*

73 Maide, 5/2.

74 Bello, İnfâku'l-meysûr, s. 187-188.

ancak, mutlak galip, büküm ve bikmet sabibi Allah tarafından'dır.⁷⁵ "Yolumuzun hak yol, ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolu olduğunuzu bilmenizi isteriz" dedikten sonra Kur'ân'ın, "Ey iman edenler! Allah'ın şiarlarına (dinin alametlerine, hac için koyduğu emir ve yasaklarına ve yapılması gereken) şiarlarına/esaslarına, baram aya, (Allah'a sunulan) kurbana, (onlara takılan) gerdanlıklara ve Rab'lerinden bol nimet (ticaret) ve rıza isteyerek Beyt-i Haram'a yönelik gelenlere sakın bürmetsizlik etmeyin! İbramdan çıktığımız zaman isterseniz avlanabilirsiniz. (Hudeybiye'de) Mescid-i Haram'dan sizi men ettikleri için bir kavme karşı duyduğumuz kin, sizi haddi aşmaya sevketmesin. İyilik ve takva (Allah'ın emirlerine uygun yaşama/Karşı gelmekten sakınma)da yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun! Şüpheşiz Allah'ın, (emirlerini çiğneyenlere karşı) cezası çok şiddetlidir."⁷⁶ âyetine atıfta bulunuyorsunuz. Bu akl-ı selim sahiplerinin inkar edemeyeceği esaslı bir sözdür. Fakat buradaki cemaatiniz işte böyle değil. Eğer öyle olsalardı, ne diye ayrı düşecek, birbirimizle savaştık? İnsanlara Resulullah'ın sünnetine ittiba etmelerini öğütlemekteyiz. Dudağımız kuruyana, sesimiz kısılana kadar bu uğurda mücadele vermeye devam edeceğiz. Mevlam bizleri ve sizleri rızasına muvafık ve taatine daim kılsın. Peygamberin sünnetine ittiba etme şerefi ile şereflendirsin.

"Eğer tutumlarını değiştirdiler, daha önceki hâllerine dönüş yaptılarsa" sözünüze gelince, batılın taraftarı olmadığımı, batıl davanın takipçiliğini yapmadığımı bilmenizi isterim. İnsanlarla iyi geçinmeye çalıştım. Mevlam beni onların sıkıntılarına katlanmakla imtihan etti. Aralarında yaşadığım insanların çoğu kalben muztarip, ahlâken çöküntü içerisindeki kişilerdir. Ben onların aralarında doktorun hastaları arasındaki konumu gibiyim. Cemaatinizin bir kısım üyeleri kendilerine yakışmayan bir tutumla bana sıkıntı üstüne sıkıntı yaşattılar. Bir yangını söndürsem, bir başka yangını ortaya çıkardılar. Beni dinî duygulardan başka basit meşgalelerle meşgul olmak zorunda bıraktılar. Şimdi Mevlam aramızda iletişim kurma imkanı verdi. Fitne ateşini söndürme lutfunu bahşetti. Fülânîler Bornu savaşını durdurmak zorunda kaldı. Yaşadıkları topraklarda din ve mal emniyetini sağlayacak huzur atmosferini ister konuma geldiler. Bunu başarır ve kardeş kavgasından vazgeçerlerse, kendi yararlarına olacaktır. Karşı çıkarılsa saçma duygularla yeniden kavgaya tutuşmuş olurlar. Saltanat kavgasıyla, riyaset sevdasıyla ne barış ne huzur ortamı sağlanır. Şer'î ölçülerin ve dinî kanıtların fazlasıyla farkındayız. Kendilerinin haklılıklarını ispat edecek dinî argümanlardan daha fazlasına bizler de sahip olmaktayız. Fakat en iyi, en doğru ve en esaslı adım, eğer imkan varsa savaşın bir an evvel durdurulmasıdır. Tüm bu yaşananlarla birlikte onlarla savaşmayacağım, yeniden başa dönmeyeceğim. Yeter ki onlar bozgunculuklarını ve saldırganlıklarını bıraksınlar. Yegane beklentim ve umudum budur.

Artık seyyahlar ve hacılar korkusuzca dört bir yanda yollarına revan olsunlar. Benim Fülânîlere karşı herhangi bir asabiyet düşmanlığım yoktur. Yeter ki onlar saldırgan tutum sergilemesinler. Benim yaptığımı Bornu halkına dinî ve dünyevî işlerinde elinden geldiğince yardımcı olmaktır. Gariplere ve kimsesizlere destek olmaya, Allah'ın fazlını dilemeye ve Beytullah'ı ziyarete imkan hazırlamaya çalışmaktayım. Komşuları ile aralarındaki tartışmaları yatıştırmak istedim. Allah'ın zalimi zalime musallat etmek suretiyle intikam alacağını biliyorum. Sonra da zalimlerin hepsinden zulmün bedelini ödeteceğine inan-

75 Âl-i İmrân, 3/126.

76 Maide, 5/2.

maktayım. Mevlam sizleri de bizleri de sevdiği ve razı olduğu hâllere tebdil eyesin. Huzur-u ilahide hayırla anılmayı nasip eyesin. Ve's-selam."⁷⁷

8. Bello'nun Barış Teklifine Kânimî'nin Verdiği Cevap

'Elhamdulillah. ve's-Salatu ve's-selâmu alâ Resûlillah. Muhammed Bello b. Osman Fûdî'ye candan selamlar. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Mektubunuz elime ulaştı. Anlaşıyor ki her yıl defalarca mektup ve risaleler göndermişsiniz. Barış ve huzur ortamının sağlanmasına yönelik içten tekliflerde bulunmuşsunuz. İnanın, mektubunuz daha yeni elime geçti. Gelen haberciniz durumumuzu bizzat gördü, bizim çizgimize yakından şahit oldu. Biz de ondan hakkınızda detaylı bilgiler edinme imkanına kavuştuk. Kendisi ile gönderdiğiniz kısa ve özlü mektubunuzu detaylı bir şekilde okudum. Özetle barış ve güvenliğin sağlanmasına duyduğunuz iştıyakı, uyumlu ve anlayışlı bir yaklaşımı ortaya koymaya çalışmışsınız. Helalle haramın karıştırılmaması, şüphelilerden kaçınılması, takva ve veranın şiar edinilmesi gerektiğini belirtiyorsunuz. Zikrettiğiniz gibi ahkam-ı ilahiyeye açık ve belirlidir. Şüpheliler ayan beyan ortaya konmuştur. Aslında hepimiz suçluyuz, hepimiz gidişattan sorumluyuz. Savaşın ne gereği vardı sanki. Müslümanlara yakışan ve onlardan beklenen aralarındaki her türlü savaşa son vermeleri değil midir? Fakat komşumuz olan müntesipleriniz sizin gibi değiller, sizin ortaya koyduğunuz olumlu yaklaşımı onlar sergilemiyorlar. Onlar yaşantılarında sizin gibi gibta edilecek bir hayat sürmüyorlar. Sizinle bizim aramızda fitne ateşini tutuşturan onlardır aslında. Barışı ve yol emniyetini gerçekleştirmek, asayiş ve huzurun teminini sağlamak istiyoruz, onların Bornu topraklarına saldırıda bulunmalarına engel olunuz lütfen. Bornu halkıyla savaşmaktan vazgeçsinler Allah aşkına. Devlet idaresinin mecrasında yürütmesine, emniyet ortamının sağlanmasına katkıda bulunsunlar yeter. Bahsettiğimiz esaslara riayet etmezlerse o zaman Bornu halkıyla aralarında sorun ve ihtilaf devam eder gider. Memleketime gidip barışa katkıda bulunmaları için yakınlarıma nasihatlerde bulundum. Daha önce bahsettiğim gibi savaşı başlatan taraf ben olmadım. Ancak topraklarımız tehdit edilmeye başlayınca, kendimizi savunmak zorunda kaldık. Bornu halkının tekfir edilemeyeceğine inandığım için, onların haklarını savunmanın caiz, hatta vacip olduğunu düşünmekteyim. İşler içinden çıkılmaz hâle geldikçe hayır ve saadet ortadan kalkar oldu. Mevlam sizin de bizim de akıbetimizi hayra tebdil eyesin. Bizleri kardeş kılan mevlam bu nimetini üzerimizden eksik etmesin.

Şükür sabah oldu, aydınlık belirmeye başladı.

Söze candan kulak verildi, karşıdaki anlayışla karşılanmaya başladı.

Hak ve hidayet yolunda olmaya çalıştım.

İlim erbabına aykırı bir tutum sergilememeye çabaladım.

Dökülen kanlardan, patlak veren savaşlardan

İnanın ki uzağım tüm duyduklarınızdandır.

Asla cinayet ve kital beklentisine girmedim.

Zulüm ve cevre, baskı ve taşkınlığa başkaldırdım.

Zulme maruz kalmış, yangın içerisinde çırpınan

Birisi olarak umudumu yitirmedim ben.

*Şunu bilin ki hayır sulbtadır
 Karşılıklı düellodan, anlamsız sataşmalardan kaçınmadadır.
 Gel görün 'ki komşularımız rabatsız oldu girişimlerimizden
 Barış ve huzur ortamının gelmesinden.
 Arş-ı Ala'nın Rabbi iyilik ve takva yarışında muvaffak eylesin bizleri,
 Komasin yarı yolda hayra susamış bizleri.
 Sürcü lisan ettikse affola
 İnanın niyetimiz ulaşmaktı hayra.*

Ve'selam.⁷⁸

9. Şehu'nun Teşekkür Mektubu

Bello, Kânimî'nin bu iki mektubunu aldıktan sonra çok sevindiklerini ve kendisine güven duymaya başladıklarını söylemektedir. Aralarındaki sorunların giderilmeye çalışıldığını, karşılıklı cedelleşmeden kurtulduklarını ifade etmektedir. Ateşli tartışmaların bir takım yanlış yargulamalara yol açtığını, felaket üstüne felaket doğurduğunun altını çizmektedir. Savaşın yaralarını sardıklarını, nefes alabilecek konuma geldiklerini ve şu âyetin tecelli ettiğini dile getirmektedir: "Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalbleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır."⁷⁹ Kânimî'ye atfettiği taassup, mağrur ve cahil ithamlarından utanacak konuma geldiğini söylemektedir. Diyalogla, samimi iletişimle ve iyi niyet çabaları ile buz dağlarının eridiğinden bahsetmektedir. Taraflar arasında ilan edilen barışın hayırlara vesile olmasını diledikten sonra tartışmalara son noktayı koyan Şehu'nun Kânimî'ye gönderdiği teşekkür mektubuna şu şekilde yer vermektedir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Hamd kendisinden başka ilah olmayan Allah (c.)'a, salat u selam kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan Muhammed (S.)'e olsun.

İbn Fûdî adıyla tanınan Emirulmuminin Osman b. Muhammed'den üstad Muhammed Emin b. Muhammed el-Kânimî'ye selam olsun. Kendisini ve kendisi ile birlikte hareket eden müslümanları can u gönülden selanlarım. Bu mektubu yazış sebebim beş şey hakkında bilgilenmenizi sağlamaktır. Habercimiz Osman Bey'le tarafımıza iletilen mektubunuzda açıklamasını istediğiniz bu beş husus şunlardır:

1. Hausa sultanları ile aranızda gerçekleşen savaşın sebebi nedir?
2. Bornu sultanı ve halkı ile savaşmanızın sebebi nedir?
3. Ehl-i kiblede hiçbir kimseyi tekfir etmediğiniz şeklindeki iddianızda samimi misiniz?
4. İslâmî esaslara riayet eden hiç kimseyi tekfir etmediğinizden emin misiniz?
5. Bornu ülkesinde ikametinizin hükmü nedir?"⁸⁰

78 Bello, İnfâku'l-meysûr, s.191-192.

79 Âl-i İmrân, 3/126.

80 Bello, İnfâku'l-meysûr, s.192.

Bello, Şehu'nun bu sorulara cevap veren mektubunu daha önce Abdullah b. Fûdî'nin gönderdiği mektubun metnini aynen yazarak gönderdiğini söylemektedir.

D. Değerlendirme

Fülânî islahat hareketini on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ile on dokuzuncu yüzyılın başlatan Osman b. Fûdî, Batı Afrika'nın ilmi, ahlâkı, takvası ve cihadı ile ön plana çıkan müslüman önderlerindedir. Kadiriyye Tarikatı'nın Osmaniye şubesi kurucusu olacak kadar manevi kişiliği ile temayüz etmiştir.⁸¹ İslâm itikadının safiyetini kaybetmeye yüz tuttuğu, müslümanların İslâm'ın şîârına yakışmayan bir yaşam sürdükleri, halkın merkezî otoriteden yoksun olduğu, küçük hanedanlıklarla dış dünyaya kapalı bir toplum hâlinde buldukları bir dönem ve zeminde Osman b. Fûdî, sünnetin ihyasını ve bidatların imhasını gaye edinen bir mücadele başlatmıştır. İlmî kişiliği, tasavvufî hizmetleri ve siyasî mücadelesi ile dikkat çeken Şehu, halkının sesi olduğunu, baskı ve haksızlıklara duyarsız kalamayacağını, ağır vergiler ve baskılarla zor anlar yaşayan kitlelerin savunucusu olduğunu seslendirmiştir. Bu özelliklerinden dolayı hareketi, dinî ve tasavvufî bir ruha sahipken zamanla sosyal ve siyasal bir akım hâline gelmiştir. Sekiz yıl süren yoğun savaş sürecinden sonra batıl, küfür ve zorbalıkla nitelendirdikleri Gobir hanedanlığı ve diğer Hausa sultanlıkları ortadan kaldırılmış, asırlardır göçebe hayat süren Fülânîlerin güçlü bir devlete kavuşmalarına imkan sağlanmıştır. Sokoto Halifeliği adıyla tanınan bu devlet, oğlu Muhammed Bello döneminden itibaren saltanat hüviyetine bürünmüş, 1902 yılındaki İngiliz işgaline kadar varlığını devam ettirmiştir.

Daha çok ilmî ve manevî kişiliği ile ön plana çıkan Şehu, mümkün merteye dünyevî kavgaların ve çıkar çatışmalarının içine girmemeye çalışmıştır. Ama ne yazık ki, daha önceki iktidarlar döneminde maruz kaldıkları baskı, zulüm, haksızlık, yolsuzluk, rüşvet ve sosyal adaletsizliklere kendi devletlerinde de rastlanır olmuştur. Şehu dönemi (1812-1817) ve oğlu Bello döneminde (1817-1837) temel felsefesini büyük oranda koruyan hareket, sonraki dönemlerde İslâmî kimlikten çıkıp tamamen siyasal bir akım hâline gelmiştir. Savaş döneminden önce Şehu taraftarları, ilim, ahlâk, takva ve olgun kişilikleri ile tanınan zümrelerdi. Musamahalı, dengeli, saygın ve özverili yaklaşımları ile bilinmekteydiler. Cemaat adıyla anılan müntesipleri İslâm'ın ihyasını, yayılışını ve ilmî hayatın canlılığını sağlamaktaydılar. Şartların aleyhlerine dönmeye, tepkilerin yoğunlaşmaya ve baskıların artmaya başladığı 1795 yılından itibaren sivil hareket hüviyetindeki yapılarından uzaklaşmış ve yavaş yavaş direniş örgütü konumuna gelir olmuşlardır.

1802 yılında başlayan silahlı mücadele döneminin ilerleyen yıllarında üstün

81 Hiskett, *The Development of Islam*, s.180.

başarılarla imza atılması, önemli zaferler kazanılması ve eski hanedanlıkların çökmeye yüz tutması üzerine Şehu ismi popüler konuma gelmeye başladı. Pek çok dava arkadaşını, yetiştirdiği seçkin öğrencilerini ve davasına baş koyan samimi taraftarlarını savaşlarda kaybeden Şehu, ıslahat projesini tam anlamıyla gerçekleştirmekte başarısız oldu. Zira savaşların kazanılmasından sonra ganimet avına çıkan, iktidar nimetlerinden nemalanmak isteyen ve çıkar ilişkisine girenler, ileriki dönemlerde önemli bir sorun hâline gelmeye başladılar. Daha savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği ve henüz Gobir hanedanlığının yıkılmadığı dönemlerde bile, hareket önderleri ganimet sevdalısı taraftarlarının tutumlarından yakınır hâle gelmişlerdir. Taraftarlarında gözlemlenen değer aşınmasından rahatsızlık hat safhaya ulaşmakta ve yer yer dillendirilmekte idi.

Bir takım taşkınlıklara yol açan, hareketin ruhuna aykırı hareket eden ve daha sonraki dönemlerde bizzat hareket önderlerince de yakınılan olumsuzlukların bir dizi örneğine Bornu'da rastlanıyordu. Taraftarların taşkınlıkları yanında hareket önderlerinin fikrî yapılarında da önemli değişiklikler gözlemleniyordu. Savaş psikolojisi ve atmosferi içerisinde daha önceki ılımlı ve uyumlu politikalarından vazgeçen Fülânî liderler, keskin ve hırçın bir üslup benimsemişlerdi. Bizzat Bello'nun mektuplarından da anlaşılacağı üzere, kendilerini İslâm'ın yegane temsilcileri konumunda görür olmuşlardı. Kendilerine örnek aldıkları en önemli isim Askıya Muhammed ve el-Mağîlî ikilisidir. Askıya Muhammed, Muhammed Bello ismiyle, el-Mağîlî Şehu adıyla özdeşleştirilirken, Sünni Ali Hausa sultanları ile özdeşleştirilmiştir.⁸²

82 Osman b. Fûdî'nin Huasa sultanlarını inançsızlıkla suçlarken ve onlar ile işbirliğine giren muhalif Müslümanları küfür ehli diye nitelerken örnek aldığı yegâne şahsiyet, on beşinci yüzyılda Kuzey ve Batı Afrika'nın en önemli Mâlikîyye hukukçusu olan Muhammed b. Abdülkerim el-Megîlî (ö.908/1504)'dir.96 Onun eserleri Osman b. Fûdî ve taraftarlarının başucu kitapları niteliğinde olmuştur. Islahatçılar Hausa rejimine karşı sürdürdükleri siyasî mücadeleyi meşru kılmak için, Songay Hanedanlığı'na karşı mücadele veren el-Megîlî'nin argümanlarını aynen benimsemişlerdir. el-Megîlî daha çok, 1464-1493 tarihleri arasında saltanat süren Songay Kralı Sonni Ali'ye karşı verdiği mücadele ile tanınmıştır. Müslüman ulemâyı etkisizleştirdiğini, Müslüman halkların haklarını gasp ettiğini, İslâmî uyanışın önünü kesmeye çalıştığını düşündüğü Sonni Ali'ye karşı sivil muhalefet başlatarak politik hesaplaşmanın içine girmiştir. Siyasî mücadelesinin başarıya ulaşması ile Sonni Ali iktidardan olmuş, yerine 1493 tarihinde el-Megîlî'nin öğrencisi Askıya Muhammed saltanata getirilmiştir.97 Megîlî, Askıya Muhammed'in danışmanlığını da yaparak, devlet eliyle İslâm dışı uygulamaların ortadan kaldırılmasına çalışmıştır. Gezgin bir müderris ve kitleleri etkileyen bir hatip olarak Ahir ve Takedda gibi Sahra, Katsina ve Kano gibi Hausa ve Gao gibi Nijer kentlerinde tebliğ çalışmalarını yürüten el-Megîlî, içtihadlarını Mâlikîyye Mezhebi çerçevesinde veren bir hukukçu idi. Aynı zamanda tasavvufî meşrep kişiliği ile de tanınmaktaydı. Kâdiriyye'nin o dönem Afrika'sındaki en önemli temsilcilerinden olan el-Megîlî, öğretilerini genelde üç noktada toplamaktaydı: 1. İslâmî ıslahat programının gerçekleştirilmesi ve müceddidlerin görevi. 2. İslâm toplumu içinde yaşayan gayrimüslim ve fasıkların durumu. 3. Siyasilere karşı dalkavukluk yapan, İslâm'ın onuru yerine kendi menfaatlerini kollayan, İslâmî esasları hâkim otoritenin isteğine göre yorumlayan ulemânın durumu. el-Megîlî, Sonni Ali ve avanesinin İslâm dairesinden çıkmasını şu gerekçelere bağlamaktadır: 1. Bir takım ağaç-

Ortaya çıkması muhtemel isyan ve başkaldırı hareketlerine engel olmak ve merkezî otoritenin tesisini sağlamak için sert önlemler alınmıştır. Nüfuz sahalarını artırmak için önlerinde engel tanımamaya başlayan Fülânî müntesiplerinin ilerleyişleri ulemanın, özellikle de el-Kânimî'nin ağır tenkitlerine ve siyasî muhalefetine yol açmıştır. Hareketin doğu istikametindeki yayılışı el-Kânimî tarafından durdurulmuş, yıllarca her iki taraf birbirine dengeleyecek konumda bulunmuştur.

Burada ifade etmemiz gereken bir diğer nokta, el-Kânimî her ne kadar dinî gerekçeleri sıralayarak muhalefet etmeye çalışsa da olayın perde arkasında siyasî bir hesaplaşmanın yattığı görülmektedir. Sokoto Halifeliği kurulana kadar Batı Afrika'da güçlü İslâm devleti olarak Bornu-Kanem devleti bulunuyordu. Zira Hausa sultanlıkları bir dönemler kendilerine bağımlı durumda idi. Dolayısıyla hemen yanıbaşlarında kendilerini gölgede bırakacak ve hatta topraklarının bir kısmını onlara kapturacak bir müslüman gücünden rahatsız olmuşlardı.

Siyasal hesaplaşmalardan çok, bizim için önemli olan, savaş döneminde Şehu ve taraftarlarının benimsediği ve el-Kânimî'nin eleştirilerine yol açan temel politikalarıdır. Kavgalarını sürdürürken kendi haklılıklarını ispatlamaya, müslümanları tek çatı altında toplamaya, müslümanların ayrı baş çekmesine müsaade etmemeye başlamışlardır. Bir zamanlar müslüman ama gafil olarak gördükleri ve bu nedenle ıslahına koyuldukları Gobir siyâsilerini mürted olarak addetmişlerdir. Geliştirdikleri diğer bir argüman, müslümanlara savaş açan küfür ehline dost olanların ve onlara destek verenlerin küfre düştükleri anlayışıdır. Selefî bir zihniyetle yıllardır devam eden türbe ziyaretlerini ve burada gerçekleştirilen bir takım uygulamaları küfür ve şirkle eşdeğer görmeleri ise bir diğer mücadeleleri olmuştur. Savaşın başlarında müslüman önder olarak gördükleri Bornu sultanından yardım taleplerinde bulunulduğu hâlde, çağrularına olumsuz cevap veren ve Hausa sultanlarını himaye eden Bornu sultanı bir takım dinî gerekçeler öne sürülerek küfür ve irtidatla itham edilmiştir. Benzerî argümanlarla yıllarca kardeş kavgasına ve nüfuz yarışına koyulan taraflar bir süre sonra tutumlarının ne tür bir fecaate yol açtığını bizzat kendileri ifade eder olmuşlardır.

Çalışmamızın başında belirttiğimiz üzere 1804-1812 yılları arasında devam eden savaş dönemindeki üslup, tutum ve taktiklerinden tamamen vazgeçtiğini

lara kutsiyet atfetmesi, onlar adına kurbanlar kesmeleri. 2. Saray ve evlerinde uğur addettikleri, saygı ve ihtiram gösterdikleri, putları çağırıştıran nesnelere bulundurmaları. 3. Sonni Ali'nin hâlen putperest bir hayat süren kabileden gelmesi. Kendisi her ne kadar Müslüman olduğunu söylemekle birlikte, onlarla temasını devam ettirmesi, fikir ve gönül birlikteliği sağlaması. 4. Allah'ın bir takım helâllerini haram, haramlarını helâl addetmeleri. 5. Kötü niyetli din adamlarının etkisinde kalmaları. 6. Kahin, sihirbaz ve büyücülerini rehber itihaz etmeleri, onların gaybe müteallik iddia ettikleri düşünceleri benimsemeleri. 7. Zulüm erbabı olmaları. 8. Halkın mallarını haksız yere gasbetmeleri. Osman b. Fûdî, "en-Nesâhu'l-ümmeti: An Islamic Tradition of Reform in the Western Sudan", Ed. Mervyn Hiskett, BSOAS, c. XXV, s. 1/3, 1962, s. 578-586; J.F. Ajayi, A Thousand Years of West African History, s. 273; Mervyn Hiskett, The Sword of Truth, s. 120-121; Bradford Martin, Muslim Brotherhoods, s. 31.

Şehu, 1812 yılında gerçekleşen Sokoto-Bornu antlaşması ile ilân etmiştir. 1812-1817 tarihleri arasındaki kalan ömrünü sağlıklı din anlayışına, dinin siyasî gayelere çanak tutulmaması gerektiğini ifadeye, halkının ve siyasî temsilcilerinin yeterli İslâmî donanımına bürünmesi çabasına vakfetmiştir. Bu dönemde hazırladığı eserler birlik beraberlik, sevgi kardeşlik, farklılıklara saygı, haklara hürmet, ifrat ve tefritten kaçınmak üzerinedir. Hatta geçmiş dönemlerde geliştirilen bir takım argümanları bu dönemde eleştirmeye, işlenen günahlardan dolayı kimsenin kınanamayacağını ifadeye çalışmıştır. Fikrî tekamülünü üç döneme ayırdığımız Şehu'nun diğer iki dönemdeki tutumlarını ayrı bir çalışmamızda ele almakta olduğumuz için biz, bu mektuplar ışığında onun savaş dönemindeki tutumuna vurgu yapmak istedik.

Özetle, ilmî ve dinî kemalata sahip kişilerin bile, kimi zaman bir takım olumsuz tutumlara girişebileceğini, dolayısıyla İslâm'da hiç kimsenin sorgulanamaz ve her yönüyle hakkın tek temsilcisi olarak görülemeyeceği gerçeğini ifade etmeliyiz. Olayları ve şahısları ele alırken, onların sadece bir yönünü değil, tüm veçheleri ile ele alınması gerekmektedir. Fülânî hareket önderleri ile Kânimî güçleri arasında cereyan eden savaşlar, birbirlerini itham etmeleri ve haklıklarını ispat için İslâm'ın sınırlarını zorlamaları ne kadar yanlışsa, bu yanlıştan dönüşleri, barış ve huzur ortamını tesis etmek için girişimlerde bulunmaları ve bunu da başarmaları o kadar yerinde bir politikadır.

Dinî ve tasavvufî söylemlerle ortaya çıkan bir takım hareketlerin zamanla siyasallaşması ve kendilerini dinin yegane temsilcisi olarak görmeleri, dış dünya ve diğer İslâmî oluşumlarla diyalogdan kopuşları, önü alınamaz sıkıntılara yol açmıştır. O nedenle gerçek İslâmî kimlik, temel değerlerden ödün vermeden uzlaşmayı, anlamayı, insaf ve adaleti elden bırakmamayı öngörmektedir. İslâmî oluşumlar kitleleri yargılayan, dışlayan ve kendilerini dinin tek temsilcisi olarak görenler değil, dinden aldıkları güçle insanlığa hizmet etmenin yollarını arayan, yaraları saran, toplumsal huzursuzlukların önüne geçen, kitleleri kaynaştıran dini zahmet unsuru değil rahmet kaynağı olarak takdim edenlerdir.

Abstract

[Kadir Özköse, "Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, Yıl 5, S. 13, pp. 189-230]

Now El-Kanemi, like his adversaries, was a scholar and a divine as well as a soldier and an administrator. Besides meeting force with force, therefore, he challenged the Fulani in their own theological field. His first move, made after his recapture of Ngazargamu in 1809, was to address the critical letters. Clearly, El-Kanemi had touched the weakest spot in the argument of the reformers.